

Osoby s mentálním postižením a jejich uplatnění na trhu práce

Bc. et Bc. Marie Křížková

Diplomová práce
2022

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení:	Bc. Marie Křížková
Osobní číslo:	H20080
Studijní program:	N0111A190013 Sociální pedagogika
Forma studia:	Kombinovaná
Téma práce:	Osoby s mentálním postižením a jejich uplatnění na trhu práce

Zásady pro vypracování

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení terminologie a teoretických východisek z oblasti teorie mentálního postižení, vzdělávání osob s mentálním postižením a jejich uplatnění na trhu práce.

Příprava metodiky empirické části, zpracování projektu výzkumu a stanovení výzkumného problému.

Realizace kvalitativního výzkumu formou polostrukturovaného rozhovoru.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, Iva, 2011. Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-889-0.
- ŠVARŘÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol., 2014. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.
- VALENTA, Milan, MICHALÍK, Jan, LEČBYCH, Martin a kolektiv, 2018. Mentální postižení. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-0378-2.
- VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich, VÍTKOVÁ, Marie, MICHALÍK, Jan, KOZÁKOVÁ, Zdeňka, JURKOVICHOVÁ, Petra, DOSEDLOVÁ, Jaroslava, STRNADOVÁ, Iva, MUŽÁKOVÁ, Monika, 2013. Psychopedie. Praha: Parta. ISBN 978-80-7320-187-6.
- VÁGNEROVÁ, Marie, Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ a Stanislav ŠTECH, 2001. Psychologie handicapu. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-929-4.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Jana Martincová, Ph.D.**
Ústav pedagogických věd

Datum zadání diplomové práce: **12. ledna 2022**

Termín odevzdání diplomové práce: **22. dubna 2022**

Mgr. Libor Marek, Ph.D.
děkan

L.S.

doc. Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

Ve Zlíně dne 12. ledna 2022

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo - diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval(a) samostatně a použítou literaturu jsem citoval(a). V případě publikace výsledků budu uveden(a) jako spoluautor.

Ve Zlíně
12.11.2022

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

(1) Vysoká škola nevydávalečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledků obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlédnutí veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště

vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své úklady výpisy, o píly nebo rozmnožení.
(3) Platí, že odveďákům práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezahrnuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, uděje-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školské dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školské dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vědomí držitele, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjeďrdno jinak, může autor školního díla své dílo užit či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněným zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny pořizovat, aby jim autor školního díla z výjímky jin dotčeného v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přivážení přívážel na úhradu nákladů, které é na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlíďne k výši výjímky dotčeného školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Diplomová práce s názvem „Osoby s mentálním postižením a jejich uplatnění na trhu práce“ se v první kapitole teoretické části zabývá charakteristikou osob s mentálním postižením a jejich vzděláváním. Druhá kapitola je věnována postavením osob s mentálním postižením ve společnosti a také legislativní úpravou zaměstnávání těchto osob. V poslední kapitole se zmíníme o významu práce pro osoby s MP, o možnostech pracovního uplatnění a podpoře zaměstnanosti těchto osob. Dále neopomeneme možné překážky při uplatnění osob s MP na trhu práce. Uvedeme i příklady zaměstnávání osob s MP v zahraničí. Cílem praktické části je identifikovat faktory působící na uplatnění osob s LMP na trhu práce a interpretovat zkušenosti učitelů odborných učilišť.

Klíčová slova: mentální postižení, lehké mentální postižení, profesní příprava, střední odborné učiliště, pracovní uplatnění, trh práce

ABSTRACT

Diploma thesis entitled „People with mental disabilities and their application on the labor market“ in the first chapter of the theoretical part follows up characteristics of people with mental disabilities and their education. Second chapter is devoted to the position of people with mental disabilities in society and legislative adjustment of the employment of these people. In the last chapter we mention about importance of work for people with MP, about options of work application and about support of employment for these people. Furthermore we won't forget about possible obstacles for people with MP on the labor market. We'll list examples of employing people with MP abroad. The goal of practical part is to identify factors acting on application of people with MP on the labor market and interpret experience of teachers at specialized schools.

Keywords: mental disability, light mental disability, profession preparation, secondary specialized school, work application, labor market

Velmi děkuji vedoucí své práce Mgr. Janě Martinové, Ph.D. za cenné rady. Také děkuji své rodině za podporu během celého studia.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské/diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	10
TEORETICKÁ ČÁST	12
1 CHARAKTERISTIKA OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A JEJICH VZDĚLÁVÁNÍ	13
1.1 MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ A JEHO DIAGNOSTIKA.....	13
1.2 PŘÍČINY VZNIKU MENTÁLNÍ RETARDACE.....	15
1.3 DÍTĚ S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A RODINA.....	20
1.4 PŘEDŠKOLNÍ A ZÁKLADNÍ VZDĚLÁVÁNÍ	22
1.5 MOŽNOSTI PROFESNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ	24
2 OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A SPOLEČNOST	29
2.1 POSTAVENÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM VE SPOLEČNOSTI	29
2.2 LEGISLATIVNÍ ÚPRAVA ZAMĚSTNÁVÁNÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM	30
3 OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A PRÁCE	33
3.1 PRÁCE A JEJÍ VÝZNAM PRO OSOBY S MP	33
3.2 MOŽNOSTI PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM	34
3.3 PODPORA ZAMĚSTNANOSTI OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	37
3.4 PŘEKÁŽKY PŘI UPLATNĚNÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM NA TRHU PRÁCE	39
3.5 ZAMĚSTNÁVÁNÍ MENTÁLNĚ POSTIŽENÝCH OSOB V ZAHRANIČÍ	43
PRAKTICKÁ ČÁST	46
4 METODOLOGIE VÝZKUMU	47
4.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM	47
4.2 VÝZKUMNÉ CÍLE	47
4.3 VÝZKUMNÉ OTÁZKY	48
4.4 VÝZKUMNÝ SOUBOR	48
4.5 METODA VÝZKUMU A SBĚRU DAT	53
5 ANALÝZA DAT	54
5.1 KATEGORIE „BÝT JAKO OSTATNÍ“	56
5.2 KATEGORIE „ŠKOLA - ZÁKLAD ŽIVOTA“	57
5.3 KATEGORIE „VŠICHNI MÁME SVŮJ SEN“	59
5.4 KATEGORIE „NENÍ VŠECHNO RŮŽOVÉ“	60
5.5 KATEGORIE „JE TO MŮJ ŽIVOT“	62
5.6 KATEGORIE „STAČÍ TAK MÁLO“	63
5.7 KATEGORIE „MUSÍME SI POMÁHAT“	64

5.8 ZNÁZORNĚNÍ VZTAHŮ MEZI KATEGORIEMI	66
5.9 JAKÉ FAKTORY PŮSOBÍ POHLEDEM UČITELŮ ODBORNÝCH UČILIŠŤ NA UPLATNĚNÍ OSOB S LEHKÝM MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM NA TRHU PRÁCE?.....	67
6 INTERPRETACE DAT	69
6.1 SHRNUÍ VÝZKUMU	71
ZÁVĚR	77
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	79
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	85
SEZNAM OBRÁZKŮ	86
SEZNAM TABULEK.....	87
SEZNAM PŘÍLOH.....	88

ÚVOD

„*Nebyť ničím zaměstnan a neexistovat je pro člověka totéž*“ (Voltaire in Švarcová, I., 2011, s. 105).

Práce nás od nepaměti provází většinu času našeho aktivního života. Je jednou ze základních potřeb spolu s potřebou mít svou rodinu a přátele, vystudovat, svobodně žít. I osoby s mentálním postižením mají stejné potřeby jako ostatní lidé, i když mají určitý handicap, který jim může být překážkou v naplnění těchto potřeb. Pro osoby s mentálním postižením je práce stejně důležitá a je pro ně přínosem, jako pro lidi bez postižení. Chtějí být respektovanými členy společnosti a chtějí být prospěšní tím, co se naučili.

Jednou z nejvíce problematických oblastí politiky zaměstnanosti patří zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Mezi osoby se zdravotním postižením patří i osoby s mentálním postižením. I když je v poslední době příznivá situace na trhu práce v České republice, podíl nezaměstnanosti osob s mentálním postižením je vyšší než u ostatních obyvatel. Dle výzkumu Národního pedagogického institutu ČR z roku 2021 byl počet absolventů středních odborných učilišť s výučním listem - E oboru 2 300 a z toho je 381 nezaměstnaných absolventů. Minimální nezaměstnanost těchto absolventů je 16,6%. Cílem politiky zaměstnanosti je podporovat aktivní začlenění osob se zdravotním postižením na trh práce a podporovat stejné příležitosti jako u zbytku populace.

Osoby s lehkým mentálním postižením mají obtížnější vstup na otevřený trh práce. U této skupiny mentálně postižených osob je při řešení otázek ohledně zaměstnání důležité pamatovat na to, že jsou tyto osoby omezeny jak intelektově, tak v komunikaci, sociálních vztazích, v určitých dovednostech a návycích. Proto je důležité, aby budoucí zaměstnavatelé a spolupracovníci byli dostatečně informováni o daném zdravotním postižení a poskytovali jim podporu a pomoc. Práce, které vykonávají osoby s lehkým mentálním postižením jsou většinou pomocného charakteru a vychází z nabídky učebních oborů odborných učilišť určených pro žáky základních a praktických škol. Otevřený trh práce nabízí mnoho pracovních pozic, které tyto pomocné práce zahrnují. Jedná se například o hutnické práce, obráběcí práce, pekařské práce, zahradnické práce, stavební práce, kominické práce, práce v čistírnách a prádelnách.

Ne všechny osoby s lehkým mentálním postižením ale dokončí odborné učiliště, či vůbec na odborná učiliště nastoupí a to z více důvodů. Může to být nepodnětné rodinné zázemí, špatný prospěch, špatný výběr oboru, problémy v komunikaci, výchovné

problémy, nedostatečná motivace, finanční problémy v rodině. Naším cílem bude tedy identifikovat faktory, které působí na uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce. K tomu nám dopomohou rozhovory s učiteli odborných učilišť.

Teoretická část diplomové práce se zabývá vymezení pojmu mentální postižení a diagnostikou mentálního postižení, vyčteme příčiny vzniku mentálního postižení, budeme se věnovat rodině mentálně postiženého jedince. Dále osvětlíme možnosti vzdělávání mentálně postižených osob a to jak v předškolním a základním vzdělávání, tak v profesní přípravě. Další kapitola bude věnována postavením osob s mentálním postižením ve společnosti a legislativní úpravou zaměstnávání osob s mentálním postižením. V poslední kapitole teoretické části se budeme věnovat práci a jejímu významu pro mentálně postižené osoby, možnostmi pracovního uplatnění osob s mentálním postižením, podporou zaměstnanosti osob s mentálním postižením a zmíníme zaměstnávání osob se zdravotním postižením v zahraničí.

V praktické části, jak už jsme se zmínili, bude naším hlavním cílem identifikovat faktory, které působí na uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce. Pro práci byl zvolen kvalitativní výzkum. Rozhovory s pedagogy odborných učilišť nám pomohou hlouběji proniknout do zmiňované problematiky. Dalším cílem bude také zjistit, zda nabídka oborů pro lehce mentálně postižené je dostačující k jejich uplatnění se na trhu práce, pokusíme se odhalit možné příčiny neúspěchu při studiu odborného učiliště, budeme zjišťovat, zda mají osoby s mentálním postižením dostatek příležitostí uplatnit se na trhu práce a zda využívají pomoci odborné školy při hledání zaměstnání.

K tomu, aby osoby s lehkým mentálním postižením našly uplatnění na současném trhu práce, je zapotřebí, aby úspěšně absolvovaly učební obory, které by měly být vybrány podle individuálních schopností a vlastností daného jedince. Nevhodně zvolený učební obor, předsudky, neznalost budoucích zaměstnavatelů o charakteru postižení a další možné faktory, mohou mít výrazný dopad na další život jedince. Proto touto prací chceme na tyto faktory poukázat a informovat o těch nejzásadnějších. Může pomoci budoucím zaměstnavatelům, na co se mají zaměřit při zaměstnávání osob s mentálním postižením, rodičům mentálně postižených dětí, aby více naslouchali svým dětem při výběru oboru, učitelům odborných učilišť, kteří budou moci ovlivňovat úspěšnost mentálně postižených osob změnami ve ŠVP.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 CHARAKTERISTIKA OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A JEJICH VZDĚLÁVÁNÍ

V této kapitole se zaměříme na problematiku vzdělávání osob s mentálním postižením. V první podkapitole bude charakterizován pojem mentální retardace a bude zde popsáno, jak se mentální retardace projevuje. Pozornost bude věnována také klasifikaci mentální retardace s důrazem na popis lehké mentální retardace, protože tato diplomová práce bude věnována zejména jejich uplatnění na trhu práce. Také neopomeneme příčiny vzniku mentálního postižení. Zmíníme se i o rodině mentálně postiženého jedince, která je pro něj nejpřirozenějším prostředím. Dále se budeme věnovat vzděláváním mentálně postižených osob. Zaměříme se při tom jak na předškolní a základní vzdělávání, tak na možnosti profesního vzdělávání.

1.1 Mentální postižení a jeho diagnostika

V odborné literatuře se uvádí mnoho definic pojmu mentálního postižení. Čeští i zahraniční autoři se shodují v tom, že se jedná o snížení inteligence spojené s poruchou přizpůsobení se běžnému prostředí. Pojmem mentální retardace nebo také mentální postižení označujeme trvale sníženou inteligenci způsobenou organickým poškozením mozku. Jedná se tedy o stav, který není možné léčit. Důvodem je skutečnost, že mentální postižení je fyziologický stav a ne nemoc. Termín mentální retardace je používán od roku 1959, kdy došlo na konferenci Světové zdravotnické organizace v Miláně k jeho jasnému vymezení (Beirne-Smith, 2005). Pro účely definice mentální retardace je v současné době používána zejména Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů, kterou přijala v roce 1992 Světová zdravotnická organizace (Slowik, 2016).

Vágnerová (2008) charakterizuje mentální retardaci jako zastřešující pojem, který označuje vrozené postižení rozumových schopností projevujících se neschopností porozumět okolnímu světu a odpovídajícím způsobem se mu přizpůsobit. Kolář (2012) charakterizuje mentální postižení jako snížení intelektových schopností, které vzniká v průběhu života člověka. Jeho hlavním symptomem je zhoršený předpoklad ke vzdělávání, problémy orientovat se v každodenním životě a adaptovat se na změny v okolí. Valenta (2018) popisuje mentální retardaci jako vývojovou poruchu, která se projevuje zejména v oblasti rozumových, kognitivních, řečových, motorických a sociálních schopností.

Stejně jako Valenta (2018), Kolář (2012), tak i Bazalová (2014) se shodují ve sníženém intelektu, které se projevuje v určitých složkách. Největší problémy jsou podle Bazalové (2014) při procesu učení, poznávání a orientace ve světě.

Při diagnostice mentální retardace, která je dlouhodobým procesem, je nutné vzít v úvahu všechny systémy, ovlivňující vývoj dítěte. Při stanovení diagnózy volíme výchovné postupy, můžeme ovlivňovat výchovné podmínky života a výchovy dítěte a tím dosahovat ve vývoji dítěte postupných změn. Je nutné při celkové diagnostice vnímat dítě v jednotě psychologické, biologické i sociální (Švarcová, 2003).

Opařilová (2008) zdůrazňuje, aby diagnostika vývojového stavu dítěte byla dlouhodobým a průběžně probíhajícím procesem opírající se o znalosti dítěte a jeho nejbližšího sociálního prostředí. To má vést k realistické prognóze následného vývoje a také zařazení do vyhovujícího vzdělávacího zařízení či společnosti.

Stejný názor v dlouhodobosti diagnostického procesu má i již zmíněná Švarcová (2003) a také uvádí, že diagnostikou se zabývají i rodiče dětí a ne jenom odborníci, jako například pediatři, psychologové, odborní lékaři. Rodiče se zamýšlejí nejenom nad vývojem svého dítěte, ale i jeho úspěchy a problémy, jeho schopnostmi i možnostmi.

Určení diagnózy mentálního postižení podle Valenty, Michalíka, Lečbycha a kol. (2018), vychází z psychologického vyšetření poznávacích funkcí, posouzení přizpůsobivosti a klinické posouzení míry zvládnutí obvyklých sociálně-kulturních nároků. Měl by být realizován i celkový neuropsychologický rozbor. Detailní anamnéza zaměřená na sociální prostředí a vztahy, poznatky o dosavadním vývojovém tempu jsou samozřejmostí. Doposud nejpoužívanější metodou, která slouží pro hodnocení adaptability dětí i dospělých s mentálním postižením je Vinlandská škála sociální zralosti orientovaná na mapování celkové soběstačnosti jak v jídle, tak při oblékání, samostatnost, zaměstnání, komunikaci, motoriku a sociální začlenění (při hře). Dle výpovědí rodičů či opatrovníků dětí a klientů jsou položky skórovány. Součástí škály je i běžné každodenní chování jedince. Další škálou, která se používá je Günsburgova škála posuzuje samostatnost, socializaci, zaměstnání. Také je v ní zahrnuto rodinné šetření, které je zaměřeno na popis rodinného funkčního stylu s jeho silnými prvky a výčtem převažujících potřeb členů rodiny. V diferenciatní diagnostice se jedná o rozlišení mentální retardace od retardace vzniklé z nedostatku tělesných a psychických potřeb, v důsledku tělesného či smyslového postižení, poruchami řeči, poruchami vývojovými učení a chování, neuropsychickými dysfunkcemi, poruchou duševní či autistického spektra. Je důležité od dětí mentálně postižených odlišit děti emočně, podnětově a kulturně deprivované. Jsou to děti vyrůstající

v ústavní péči či v zanedbávajícím rodinném prostředí. U těchto dětí se vychází často z pozorování.

Slowik (2016) uvádí, která hlavní kriteria jsou zásadní pro diagnostiku mentální retardace:

- daná osoba dosahuje inteligenční kvocient méně než 70-75 bodů;
- u jedince se objevují vážná omezení v oblasti adaptability;
- tento stav se objevuje již v dětství a přetrvává

Podle Valenty, Michalíka, Lečbycha a kol.(2018) mohou být ale i rizika diagnostiky. V poradenské praxi více používaných nástrojů nespĺňuje nároky na to, jež jsou na diagnostický instrumentář kladené. Nejenom, že jsou zastaralé, ale mnoho testů má normy vytvořené v jiném kulturním prostředí. Ukázalo se ale i to, že i když u testů inteligence diagnostici použijí normy vytvořené na jinou populaci, dopouští se tak menší chyby, než při použití zastaralých norem.

1.2 Příčiny vzniku mentální retardace

Příčinou mentální retardace je podle Houserové (2011) poškození centrální nervové soustavy. Ke vzniku mentální retardace dochází různými způsoby. Podle toho, v jakém vývojovém období ke vzniku mentální retardace dochází, rozlišujeme oligofrenii (slabomyslnost) a demenci. Na oligofrenii je nahlíženo jako na opožděný duševní vývoj, který vzniká vlivem dědičných nebo vrozených faktorů. K demenci dochází v důsledku poškození mozku v průběhu života postižené osoby. Podle Švarcové-Slabinové (2011) existují dva druhy příčin vzniku mentální retardace – endogenní (vnitřní) a exogenní (vnější). Mezi endogenní příčiny patří zejména genetické predispozice jedince. Exogenní příčiny je možné rozdělit podle toho, v jakém období na jedince působí. Jedná se o faktory prenatální, perinatální a postnatální. Michalová (2012) uvádí, že až v 80 % případů není původ mentální retardace známý. Podle autorky je možné rozlišovat následující příčiny vzniku mentální retardace:

- genetická vada: v některých případech je mentální retardace geneticky podmíněna, příčinou je v takovémto případě porucha ve struktuře nebo funkci genetického aparátu, mezi geneticky podmíněná postižení patří například Downův syndrom;
- postižení způsobené teratogenními vlivy v prenatálním věku: mentální retardace může být způsobena vlivem působení chemických, fyzikálních nebo biologických faktorů v prenatálním období;

- poškození mozku v perinatálním období: jedná se zejména o poškození mozku způsobené nedostatkem kyslíků, krvácením do mozku nebo mechanickým stlačením hlavičky dítěte;
- kombinace polygenně podmíněného nižšího nadání jedince a výchovné nepodnětnosti nebo zanedbanosti: v některých případech se můžeme s mentálním postižením setkat u dětí, jejichž rodiče jsou mentálně retardovaní, mají nízkou intelektovou úroveň a nízké vzdělání;
- organické nebo funkční poškození mozku a jeho zrání: mentální retardace může být způsobena organickým poškozením centrální nervové soustavy.

Primárně je pro osoby s mentální retardací charakteristická nízká úroveň rozumových schopností. Rozvoj rozumových schopností je limitován vážností postižení, které se odráží také do dalších oblastí struktury osobnosti jedince. Tato skutečnost se projevuje zejména nedostatečně rozvinutým myšlením a řečí. S touto skutečností je také velmi často spojena omezená schopnost učit se a adaptovat se na okolní podmínky (Vágnerová, 2008). Poznávací procesy osoby s mentálním postižením jsou pomalejší a omezené. To se projevuje zejména tím, že děti s mentálním postižením nejsou tolik zvědavé jako jejich vrstevníci. V oblasti myšlení se deficit projevuje zejména tím, že má jedinec problémy myslet v abstraktních pojmech. Podle Lechty (2002) je jedinec schopen pouze konkrétního myšlení a pro jeho myšlenkové procesy je typická stereotypnost. Nedostatky v rozumových schopnostech se projevují do značné míry také v řeči. Osoby s mentální retardací mají pouze omezenou slovní zásobu, hovoří v krátkých větách a používají jen konkrétní pojmy. Valenta (2018) uvádí, že pro jedince s mentálním postižením je velice náročné osvojit si nové vědomosti a dovednosti. Ve většině případů využívají mechanickou paměť a rychle zapomínají. Mají často problémy také s pozorností, která je záměrná a krátkodobá. V řadě případů jednají impulzivně a objevují se u nich rychlé změny nálad.

Podle American Association for Mental Retardation je pro jedince s mentální retardací charakteristické nejen omezení intelektových funkcí ale také schopnosti adaptovat se. Deficit se při tom projevuje zejména nedostatečným rozvojem sociálních dovedností (Beirne-Smith, 2005). Švarcová-Slabinová (2011) uvádí, že se mentální retardace projevuje v oblasti adaptačních dovedností jedince, sebeobsluhy, komunikace, sociální interakce a rozhodování. Podle Slowika (2016) je mentální retardace syndromatické postižení postihující celou osobnost jedince. Jedná se o vrozený stav, který

se projevuje již od útlého věku dítěte. Mentálně postižený jedinec se nevyvíjí standardním způsobem. Přestože se jedná o trvalý stav, je podle odborníků možné za pomoci vhodného výchovného působení dosáhnout určitého zlepšení. Míra zlepšení je však do značné míry závislá na charakteru daného postižení. Významnou roli v tomto ohledu hraje vážnost defektu a jeho příčina. S ohledem na tyto dva faktory je nutné volit vhodný terapeutický, výchovný a vzdělávací přístup. V podstatě to znamená, že má mentální retardace rozhodující vliv na vývoj jedince, jeho emoce, schopnost navazovat sociální vztahy a na úroveň jeho rozumových a komunikačních schopností. Valenta (2018) zdůrazňuje skutečnost, že je mentální retardace spojena s trvalým porušením poznávacích schopností, což znesnadňuje proces vzdělávání. V důsledku mentální retardace je ovlivněn život jedince včetně jeho pracovního uplatnění a způsobu trávení volného času.

Podle Michalové (2012) se v současné společnosti můžeme setkat se 3 % osob, které trpí mentálním postižením. Nejčastěji je možné setkat se s lehkým stupněm mentální retardace. Lehkou mentální retardací trpí až 80 % osob s mentálním postižením. Závažnější formy mentální retardace se ve společnosti neobjevují tak často. Podle Vágnerové (2008) jsou dívky i chlapci mentální retardací postiženi stejnou měrou. Není tedy možné vysledovat, že by některé z pohlaví trpělo tímto postižením častěji. Někteří autoři jsou však přesvědčeni, že se u mužů můžeme s mentální retardací setkat častěji (srov. Valenta, 2018, Michalová, 2012). Slowik (2016) uvádí, že mentální retardace není v jednotlivých věkových skupinách zastoupena ve stejné míře. Nejčastěji podle autora dochází k podchycení mentální retardace ve školním věku.

V současné době je pro klasifikaci mentální retardace využívána 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí. Je však nezbytné si uvědomit, že pozvolna dochází k přechodu na 11. revidovanou verzi Mezinárodní klasifikace nemocí, která však ještě není k dispozici v českém jazyce. Z tohoto důvodu zde bude uvedena klasifikace podle 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí, kde je mentální retardace rozdělena do šesti kategorií (Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2021).

Lehká mentální retardace (IQ 50-69)

Osoby s lehkou mentální retardací neumí uvažovat abstraktně a jsou sociálně a emočně nezralé. V nejlepším možném případě dovedou uvažovat na úrovni dětí středního školního věku. Nápadnější problémy se u těchto osob objeví v předškolním věku, zhruba od tří do šesti let. Tehdy se může objevit nápadné opoždění vývoje řeči a komunikačních dovedností obecně, mohou se vyskytovat také vady řeči a celkově malá slovní zásoba a

obsahová plochost. Další problémy se začínají projevovat po zahájení školní docházky, kdy se začínají objevovat potíže spojené s omezením v oblasti logického myšlení, slabší paměti, opožděnou jemnou motorikou a případně se může objevit také porucha pohybové koordinace. V některých případech se můžeme setkat také s problémy v rámci vzdělávání. Pro některé osoby s lehkou mentální retardací je problém naučit se číst a psát. Dětem s lehkou mentální retardací prospívá výchova a vzdělávání zaměřené na rozvíjení jejich dovedností a kompenzaci nedostatků. Osoby s lehkou mentální retardací jsou schopny učit se a zvládnou výuku na praktické škole. Vždy je však nezbytné, aby bylo bráno v úvahu, že je jejich vývoj pomalejší než oproti normálu (Opařilová, 2005).

Ve většině případů pro ně není problém používat v každodenním životě řeč. Osoby s lehkou mentální retardací jsou schopny respektovat logická pravidla, ale neumí uvažovat abstraktně. Většina těchto osob se plně naučí úkonům sebeobsluhy, které jsou spojeny s jídlem či hygienou, a také běžným praktickým činnostem. Tyto návyky a dovednosti sice získají v plné míře, nicméně jejich osvojování je oproti intaktní společnosti velmi zpomalené. Lehce mentálně retardované osoby jsou schopny zajištění základního chodu domácnosti. Po skončení školní docházky jsou v řadě případů schopny získat zaměstnání v rámci nekvalifikované nebo málo kvalifikované manuální práce. Ve svém zaměstnání mohou osoby v horním pásmu lehké mentální retardace poměrně úspěšné. Měly by se však zaměřovat na profese, ve kterých záleží na praktické stránce činnosti a není vyžadováno logické myšlení. Tomu by měl odpovídat výběr učebního oboru nebo zaškolení v manuálních činnostech (Lechta, 2010).

Lehká mentální retardace má vliv i na sociální aspekty života jedince. Vývoj sociálních dovedností těchto osob je pomalejší. Tato skutečnost však nemusí znamenat omezení v běžném životě. Je nutné podotknout, že velmi závisí také na podnětnosti a náročnosti sociálního prostředí, ve kterém se jedinec s lehkou mentální retardací pohybuje. V sociokulturním kontextu jsou projevy mentální retardace výraznější a projevují se například obtížemi přizpůsobit se kulturním tradicím, normám a očekáváním. Lidé s lehkou mentální retardací nejsou schopni vyrovnat se s požadavky spojenými se vstupem do manželství nebo výchovou dětí. V řadě případů nedokážou samostatně řešit problémy, jako je například získání a udržení si zaměstnání. Velice často mají také problémy s finančním zabezpečením, protože nejsou schopni dosáhnout potřebné finanční gramotnosti. Po emoční stránce bývají tito jedinci velmi impulsivní, někdy úzkostní a afektně labilní (Fischer, Škoda, Svoboda a Zilcher, 2014).

Středně těžká mentální retardace (IQ 35-49)

V případě osob se středně těžkou mentální retardací se objevuje výrazné opoždění v oblasti rozvoje kognitivních procesů. Tyto osoby mají velké problémy s používáním řeči a velmi často nejsou schopny dosáhnout samostatnosti. V rámci procesu vzdělávání si mohou osvojit základy psaní, čtení a počítání. Schopnost dále se vzdělávat je však velmi omezena. Osoby se středně těžkou mentální retardací jsou v dospělosti schopné vykonávat jednoduchou manuální práci, která je založena na dobře strukturovaných úkolech a pokud na je zajištěn odborný dohled (Housarová, 2011).

Těžká mentální retardace (IQ 20-34)

Osoby s těžkou mentální retardací většinou jednají podle svých pudů. V běžném životě jsou odkázány na pomoc ostatních osob. Mohou zvládat komunikovat za pomoci několika slov, které si osvojí. V řadě případů je těžká mentální retardace spojena také s poruchami motoriky a chování. Takto postižené osoby si nejsou schopny osvojit psaní, čtení a počítání, ale mohou se naučit některé užitečné dovednosti (Fischer, Škoda, Svoboda a Zilcher, 2014).

Hluboká mentální retardace (IQ nižší než 20)

Osoby s hlubokou mentální retardací mají velmi omezenou schopnost komunikace. V některých případech jsou schopny porozumět základním projevům neverbální komunikace. Ve většině případů je s hlubokou mentální retardací spojena také imobilita nebo výrazné omezení v oblasti pohybu. Tyto osoby vyžadují neustálou pomoc, protože nejsou schopny samy si zajistit základní potřeby. Možnosti v oblasti vzdělávání jsou v tomto případě velice omezené (Švarcová-Slabinová, 2011).

Nespecifikovaná mentální retardace

Tato kategorie se používá v případech, kdy byla prokázána mentální retardace, ale nejsou potřebné informace k zařazení jednice do některé z uvedených kategorií (Švarcová-Slabinová, 2011).

Jiná mentální retardace

Jedná se o kategorii, která se používá pro případy, kdy není možné použít klasické metody ke stanovení míry intelektové retardace, protože se spolu s mentální retardací objevuje také jiné poškození. Nejčastěji se při tom jedná o přidružené somatické nebo senzorycké poškození. Nejčastěji se s touto kategorií setkáváme v případě neslyšících,

nevidomých, poruchy autistického spektra nebo osob s těžkou poruchou chování (Čadilová, Jůna a Thorová, 2007).

1.3 Dítě s mentálním postižením a rodina

Pro život a výchovu dítěte s mentálním postižením je nejpřirozenějším prostředím jeho rodina. Pro jeho další rozvoj mu nemůže žádné jiné prostředí poskytnout stejný pocit bezpečí, jistoty, emocionální stability či stejné množství podnětů. Ke zdůraznění funkce rodiny pro život a vývoj mentálně postiženého dítěte přispívá optimistický přístup k možnostem jejich rozvoje (Švarcová, 2003).

Rodina, která vychovává postižené dítě, má odlišnou identitu, je něčím výjimečná. Tato odlišnost, která je spíše negativně hodnocená, se stává součástí sebepojetí jak rodičů, tak zdravých sourozenců. Tím, že se narodí postižené dítě, se nějakým způsobem změní životní styl rodiny díky tomu, že se musí přizpůsobit jeho potřebám a možnostem. Důsledkem těchto změn se změní i jejich chování v ně rodiny i v širší společnosti, kde se tyto lidé projevují jiným způsobem, nebo se izolují od společnosti v rámci obranných reakcí (Vágnerová, 2012).

Doba srovnání se skutečností, že se jim narodilo mentálně postižené dítě, může trvat od prenatálního období až do začátku povinné školní docházky. Vše se odvíjí od stupně mentálního postižení a na dalším možném přidruženém postižení. Tak jako Vítková (2003), tak i Vágnerová (2012) ve svých publikacích zastávají názor, že čím dříve se rodiče dozví o mentálním postižení svého dítěte, tím se podstatně také změní jejich rodičovské postoje.

Vágnerová (2012) uvádí, že chování a prožívání rodičů postiženého dítěte se časem mění a rodič prochází těmito fázemi:

1. Fáze šoku a popření

Jedná se o prvotní reakci na fakt, že dítě není zdravé. Rodič ze šoku není schopen žádné reakce. Po narození dítěte, jelikož se ještě nesmířili s jeho postižením, nechtějí slyšet o možnostech péče a výchovného vedení. Časem ale dochází k postupnému smíření s touto skutečností. To, jak se rodiče chovají, ovlivňuje i skutečnost, jakým způsobem se o postižení svého dítěte dozvěděli. Mají dojem, že zdravotnickému personálu chybí sympatizující přístup v neštěstí, které je potkalo. Proto je pro ně lékař jako posel špatné zprávy viníkem tohoto neštěstí.

2. Fáze bezmocnosti

Rodiče nedovedou tento problém řešit, protože se s ním nikdy nesetkali a nevědí, co by měli dělat. Pocit viny vztahující se k dítěti je převažující s pocitem hanby, vztahující se k očekávaným reakcím ostatních lidí. Jejich prožitky bývají dvojstranné. Očekávají pomoc, ale neví jakou a zároveň se bojí odmítnutí a pohrdání.

3. Fáze postupné adaptace a vyrovnání se s problémem

Typickým znakem tohoto období je zvýšený zájem o informace týkající se postiženého dítěte. Zajímají je příčiny postižení, jak by se měli o dítě starat a jaká je jeho budoucnost. V této fázi zpracovávání a zvládnání základního problému používají lidé různé strategie na zvládnání stresu. Mohou nastat obranné reakce, jež se mohou jevit nepochopitelné. Ty však mají svůj význam z hlediska udržení psychické rovnováhy a uchovat dostatečné sebehodnocení ve sféře rodičovské role. Rodiče dětí se často považují za viníky a tím dochází mnohdy k nesmyslným reakcím. Pochopitelné ale jsou ze subjektivního hlediska, kdy se rodič obětuje dítěti nebo vyvrací závažnost postižení. Tato fáze je důležitá nejenom z důvodu zpracování problému, ale také z důvodu hledání jeho řešení.

4. Fáze smlouvání

Toto období je přechodné, rodiče jsou vyrovnaní se skutečností, že jejich dítě je postižené. Je tu ale přítomná snaha získat malé zlepšení jako např. že bude alespoň částečně slyšet. V této době se i mění charakter zátěže z traumatu na dlouhodobý stres spojený s únavou a vyčerpáním neustálou starostlivostí a péčí o dítě. Tyto skutečnosti mohou mít za následek posílení pocitu bezvýchodnosti a také minimální účinnost jejich snahy.

5. Fáze realistického postoje

Rodiče postupně přijímají dítě i s jejich postižením, chovají se přiměřeněji a i jejich plány do budoucna se zdají být splnitelnější a reálnější. Mohou nastat ale i případy, kdy postoj rodičů k dítěti kolísá v závislosti na jeho vývoji. Tím mohou vznikat zátěže například při volbě povolání (Vágnerová, 2012).

To, co ovlivňuje vývoj každého dítěte je dědičnost, prostředí, výchova. Uvědomělou činností se neustále přetváří a zdokonaluje. Tito činitelé mohou ovlivňovat vývoj dítěte příznivě či nepříznivě, mohou mít větší či menší podíl na určitých odchylkách od normy, dále na určitých projevech člověka nebo také na vzniku poruch či vad.

Výchova, která zahrnuje všechny vlivy, řízené i neřízené a připravuje člověka pro splnění společenských úkolů a pro jeho vlastní život, je tou nejvýraznější ve vývoji dětí i dospělých. Nejdůležitějším cílem výchovného působení na postižené jedince je ten, že budeme ovlivňovat výchovný proces tak, aby se jedinci mohli v maximální míře integrovat nebo adaptovat v podmínkách společnosti (Vítková ed., 2003).

1.4 Předškolní a základní vzdělávání

Pojetí vzdělávání žáků s mentálním postižením je v českém školském systému upraveno zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (dále jen školský zákon). V tomto zákoně jsou charakterizováni žáci se speciálními vzdělávacími potřebami, mezi které žáci s mentálním postižením patří. Dále je daná oblast upravena Vyhláškou č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných. Daná vyhláška stanovuje principy, podle kterých se vzdělávání těchto žáků řídí včetně popisu podpůrných opatření.

Vzdělávání žáků s mentálním postižením je vždy závislé na míře a závažnosti postižení. S ohledem na tuto skutečnost je pak možné rozhodnout, zda bude žák vzděláván spolu s ostatními žáky v klasické škole nebo ve speciální škole určené žákům se speciálními vzdělávacími potřebami. V případě, že jsou žáci vzdělávání v klasických základních školách, je jim nezbytné poskytnou odpovídající podporu například ve formě individuálního vzdělávacího plánu, úpravy vyučovacích metod nebo využití speciálních didaktických pomůcek (Müller, Křížová a Joklíková, 2011).

Základním úkolem předškolního vzdělávání je připravit dítě na další vzdělávání. Důraz je při tom kladen na respekt k individuálním potřebám žáků. Cílem je podpořit osobnostní rozvoj dítěte, aby bylo schopné pokračovat ve vzdělávání na základní škole (Algozzine a Ysseldyke, 2006). V případě žáků se speciálními vzdělávacími potřebami může probíhat předškolní vzdělávání v mateřských školách, střediscích rané péče, denních stacionářích nebo v klubech, jejichž činnost koordinuje nezisková organizace (Valenta, 2014).

Rodiče dětí s mentální retardací mají možnost využít služeb rané péče, které je organizována v souladu se zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Raná péče představuje služby realizované v rámci sociální prevence určené rodičům a dětem, které trpí zdravotním postižením nebo jejichž vývoj je v důsledku špatného zdravotního stavu ohrožen. Raná péče je poskytována dětem od narození do 7 let. Dále mají rodiče možnost využít služeb denních stacionářů. Stacionář mohou navštěvovat děti, v jejich okolí se

nenachází vhodná mateřská škola. V neposlední řadě mohou rodiče využít služeb osobního asistenta (Křížová, 2012).

Mentálně postižené děti mohou navštěvovat mateřskou školu. Mateřská škola je určena dětem od 3 let a mohou ji navštěvovat do doby, než zahájí povinnou školní docházku. Děti s mentálním postižením mohou navštěvovat klasickou mateřskou školu. Této možnosti využívají většinou děti s lehkým mentálním postižením, protože jejich obtíže nejsou často v tomto věku rozpoznány a děti tak nejsou diagnostikovány. V případě dětí s těžší formou postižení jsou k dispozici speciální mateřské školy. Je však možné přistoupit k jejich inkluzi do běžné mateřské školy. V takovém případě je však nezbytné zajistit potřebná podpurná opatření. Speciální mateřská škola je přizpůsobena speciálním potřebám dětí s postižením. Je zde nižší počet žáků, na škole působí speciální pedagog a dochází k uzpůsobení vzdělávacího procesu potřebám žáků (Bendová a Zikl, 2011).

Druh postižení	Počet dětí celkem	Podíl z postižených (%) u celku	Podíl ze všech dětí v MŠ (%) u celku
Mentální	721	6,4	0,2
Z toho středně těžké	279	2,5	0,1
Z toho těžké, hluboké	65	0,6	0,0

Tabulka 1. Děti s mentálním postižením v mateřských školách k 30. 9. 2018(MŠMT, 2018)

Před zahájením povinné školní docházky může dítě navštěvovat přípravný stupeň základní školy. Přípravný stupeň mohou navštěvovat děti ve věku od 5 do 8 let. Výuka na přípravném stupni je organizována základní školou nebo základní školou speciální, ale nejedná se o povinnou školní docházku. Jsou zde vzdělávány děti před zahájením školní docházky. Cílem je připravit dítě na zahájení povinné školní docházky (Květoňová - Švecová, 2004).

V České republice mají všechny děti povinnost splnit devítiletou povinnou školní docházku, která je zahájena v 6 letech. V případě potřeby je možné odložit zahájení povinné školní docházky nejpozději však možné školní docházku zahájit v 8 letech. Povinnou školní docházku může žák plnit do 17 let. V případě žáků se středně těžkým a těžkým mentálním postižením může být povinná školní docházka prodloužena až do 26 let. Dítě s mentálním postižením může být vzděláváno v běžné základní škole nebo ve speciální základní škole. Další možností je individuální vzdělávání v prostředí domova. V případě vzdělávání na běžné základní škole probíhá proces v souladu s individuálním

vzdělávacím programem, který je připraven ve spolupráci s poradenským zařízením. Zařazení do základní školy speciální je podmíněno doporučením školského poradenského zařízení a musí s ním souhlasit zákonný zástupce. Na základních školách speciálních je povinná školní docházka rozdělena to dvou stupňů. První stupeň je tvořen 1. až 6 třídou a druhý stupeň je tvořen 7. až 10. třídou. Vzdelávání zde je přizpůsobeno rozumovým schopnostem žáků, což se projevuje zejména redukcí učiva a výběrem organizačních forem výuky a výukových metod. Vzdelávání je prakticky zaměřeno a cílem je umožnit osobám s mentální retardací zapojit se do maximálně možné míry do běžného života (Bendová a Zíkl, 2011).

Ve školním roce 2020/2021 navštěvovalo mateřské školy celkem 11 547 zdravotně postižených dětí. Do běžných tříd mateřských škol bylo individuálně integrováno 41,9% zdravotně postižených dětí. Na základních školách se ve školním roce 2020/2021 vzdělávalo 114 108 zdravotně postižených žáků, tj. 11,9% všech žáků, kteří základní školu navštěvují (MŠMT, 2021).

	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Žáci s LMP celkem	15 115	15 243	15 147	16 132	16 247
z celku ve spec. třídách	12 804	12 125	11 495	12 066	11 960
Podíl žáků s LMP ve spec. třídách	84,7%	79,5%	75,9%	74,8%	73,6%
z celku v běžných třídách	2 311	3118	3 652	4 066	4287
Podíl žáků s LMP v běžných třídách	15,3%	20,5%	24,1%	25,2%	26,4%

Tabulka 2. Počty a procentuální zastoupení žáků s LMP v oboru Základní škola podle druhu integrace ve školním roce 2016/17-2020/21(MŠMT)

1.5 Možnosti profesního vzdělávání

Podstatným strukturujícím faktorem života dospívajících je školní vzdělávání. Jde o činnost, která je intelektuálně náročná, neuvěřitelně obsáhlá, rozmanitá a neustále nová. Jejím cílem je organizace velkého množství informací, kdy ale jejich praktická propojenost občas studujícím uniká, tvoří však základ příští profesní dráhy. Instrukce školy se tak

začleňuje do širší souvislosti určité životní situace, ve které dospívající rozhoduje o svém dalším profesním vývoji a směru, kterým se bude ubírat (Opařilová, Zámečnicková, 2005).

Žáci s mentálním postižením mají možnost po ukončení povinné školní docházky pokračovat ve vzdělávání. Mohou se při tom přihlásit v podstatě na jakoukoliv střední školu, ale musí splnit dvě základní podmínky – musí úspěšně ukončit povinnou školní docházku a splnit podmínky přijímací řízení. Pro žáky s mentální retardací jsou zřízena také speciální odborná učiliště a praktické školy a jednoletou nebo dvouletou přípravou (Bendová a Zíkl, 2011).

Odborná učiliště jsou určena žákům, kteří úspěšně dokončili základní školu. Jedná se o tradiční způsob profesní přípravy zaměřený na určitý učební obor. V rámci odborných učilišť je nabízena celá řada oborů dle výběru žáka. Cílem je připravit žáky na budoucí povolání. Důraz je proto kladen na rozvoj praktických dovedností. Učební plány odborných učilišť jsou redukovány. Výuka trvá dva až tři roky. Studium je ukončeno závěrečnou zkouškou a absolventi získávají výuční list (Švarcová-Slabinová, 2011).

Střední vzdělání s výučním listem dosáhne žák v oborech dvou kategorií a s různou délkou studia:

- **střední odborné vzdělání s výučním listem** (obory kategorie H, které jsou tříleté a žák může pokračovat navazujícím nástavbovým studiem a získat i maturitu), jsou to např. obor prodavač, mechanik opravář motorových vozidel

Tyto obory kategorie H ale jen výjimečně absolvují žáci s lehkým mentálním postižením.

- **nižší střední odborné vzdělání** (obory kategorie E, které mohou být dvouleté i tříleté a jejichž výstupem je výuční list a v oblasti všeobecného i odborného vzdělání mají nižší nároky), jsou určeny především pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a pro žáky s ukončenou povinnou školní docházkou v nižším než 9. ročníku základní školy

Žáci se v těchto oborech připravují na to, aby zvládli jednoduché práce v rámci dělnických povolání a ve službách (Národní ústav pro vzdělávání).

Seznam skupin oborů a obory E:Strojírenství a strojírenská výroba

- strojírenské práce

Elektrotechnika, telekomunikační a výpočetní technika

- elektrotechnické a strojně montážní práce

Technická chemie a chemie silikátů

- keramická výroba, bižuterní výroba

Potravinářství a potravinářská chemie

- potravinářská výroba, potravinářské práce

Textilní výroba a oděvnictví

- textilní a oděvní výroba, šití oděvů, šití prádla

Kožedělná a obuvnická výroba a zpracování plastů

- kožedělná výroba

Zpracování dřeva a výroba hudebních nástrojů

- truhlářská a čalounická výroba, dřevařská výroba, zpracovatel přírodních pletiv

Polygrafie, zpracování papíru, filmu a fotografie

- knihařské práce

Stavebnictví, geodézie a kartografie

- dlaždičské práce, klempířské práce ve stavebnictví, malířské a natěračské práce, podlahářské práce, sklenářské práce, tesařské práce, zednické práce, stavební práce, pokrývačské práce

Zemědělství a lesnictví

- zemědělské práce, zahradnické práce, zahradnická výroba, opravářské práce, lesnické práce

Gastronomie, hotelnictví a turismus

- stravovací a ubytovací služby, práce ve stravování

Obchod

- prodavačské práce

Osobní a provozní služby

- provozní služby

Pedagogika, učitelství a sociální práce

- pečovatelské služby (Národní ústav pro vzdělávání)

Dále se mohou žáci s mentálním postižením vzdělávat na praktických školách, které nabízí dvouleté nebo jednoleté studijní obory. **Dvouleté vzdělávací obory** jsou určeny žákům se středně těžkou mentální retardací nebo s lehkou mentální retardací v kombinaci s dalším postižením. V rámci výuky je kladen důraz na praktickou činnost a všeobecné vzdělávání. Cílem je, aby si žáci osvojili základní pracovní návyky, jednoduché pracovní úkony a připravili se tak na výkon povolání (Opařilová a Procházková, 2011). **Jednoleté vzdělávací programy** na praktických školách jsou určeny žákům, kteří absolvovali speciální základní školy a navštěvují je tedy hlavně žáci s těžkým mentálním postižením nebo kombinovaným postižením. Cílem vzdělávacího procesu je v tomto případě zvýšit kvalitu života jedince s mentálním postižením. Absolventi jednoletých studijních programů mohou najít uplatnění v chráněných dílnách nebo jako pomocný personál v různých profesích (Hachová, 2014).

V rámci profesního vzdělávání mají možnost po ukončení profesního vzdělávání vzdělávat se dále. Za tímto účelem mohou osoby s mentálním postižením navštěvovat kurzy pro doplnění studia, večerní školu nebo aktivizační centrum. Kurzy určené k získání základního vzdělání jsou realizovány na běžných základních a středních školách. Kurzy určené k získání základů vzdělání realizují základní školy speciální a jsou určeny osobám, kterým se nepodařilo ukončit povinnou školní docházku. Večerní školy umožňují absolventům základní školy dále se vzdělávat a získat tak profesní kvalifikaci, rozšiřovat si své vědomosti a dovednosti nebo smysluplně trávit svůj volný čas. Osoby s mentálním postižením mohou také navštěvovat aktivační centra, která jsou určena dospělým osobám s ukončeným základním vzděláním. Většinou je navštěvují osoby, které nenalezly nebo ztratily zaměstnání. Vznikají při základních školách praktických nebo speciálních (Křížová, 2012).

Střední školy ve školním roce 2020/21 navštěvovalo 25 209 zdravotně postižených žáků. Je to 6% z celkového počtu denní formy vzdělávání. Individuálně integrováno z celkového počtu zdravotně postižených do běžných tříd středních škol bylo 68,7% žáků. Nejvíce se vyskytovaly z hlediska postižení závažné vývojové poruchy učení (47,8%) a mentální postižení (18,7%, a z toho 3,6% se středně těžkým mentálním postižením) (MŠMT, 2021).

Z údajů Výkazu o střední škole k 30. 9. 2019, která popisuje strukturu žáků se zdravotním postižením, kteří se vzdělávali na střední škole ve školním roce 2019/20, nám vyplývají tyto skutečnosti:

- žáci s mentálním postižením představují druhou nejvýraznější skupinu z hlediska struktury žáků se zdravotním postižením - 19,3%

- žáci s mentálním postižením se vzdělávají zejména ve speciálních třídách, přibližně 83%, z toho necelá polovina z nich ve speciálních školách (48%), ve speciálních třídách běžných škol (35%). Žáků s mentálním postižením se tak v běžných třídách běžných škol vzdělávalo jen kolem 17%

- ve třídách pro žáky s mentálním postižením, kteří se vzdělávají ve speciálních třídách běžných i speciálních škol, se v 1. ročnících středních škol vzdělávalo 2 080 žáků

- žáci s mentálním postižením se vzdělávali ve třídách pro ně zřízené v 1. ročnících jen v kategorii učebních oborů E (66%, 1364 žáků) a v kategorii C (34%, 711 žáků)

V běžných a speciálních školách se v 1. ročnících speciálních tříd v učebních oborech kategorie E vzdělávalo nejvíce žáků v oborech:

- gastronomie, hotelnictví a turismus (362 žáků)
- zemědělství a lesnictví (287 žáků)
- potravinářství a potravinářská chemie (254 žáků)
- stavebnictví, geografie a kartografie (218 žáků)
- osobní a provozní služby (167 žáků) (NPI, 2019)

2 OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A SPOLEČNOST

V této kapitole se zaměříme na postavení mentálně postižených osob ve společnosti a na trhu práce. Kapitola je rozdělena do dvou podkapitol, které reflektují jednotlivé oblasti sledované problematiky. V první podkapitole se zaměříme na to, jaké je postavení mentálně postižených osob ve společnosti. Tomuto tématu je věnována pozornost, protože právě od postavení mentálně postižených osob ve společnosti se odvíjí možnosti jejich uplatnění na trhu práce. V další podkapitole se seznámíme s legislativní úpravou zaměstnávání osob s mentálním postižením.

2.1 Postavení osob s mentálním postižením ve společnosti

V rámci moderní společnosti převládá názor, že by měli být handicapované osoby nedílnou součástí většinové společnosti. Důraz je při tom kladen na to, aby byla postiženým osobám poskytnuta odpovídající péče a měly možnost žít kvalitní život (Mühlpachr, 2001). Významným mezníkem vedoucím ke zlepšení postavení mentálně postižených osob ve společnosti bylo založení Evropské ligy společnosti mentálně handicapovaných, jejichž cílem bylo zvýšení povědomí a zájmu o mentálně postižené osoby. Liga se do značné míry zasloužila o zlepšení postavení mentálně postižených osob v oblasti léčby, vzdělávání, bydlení, zaměstnávání atd. V roce 1971 byla přijata Deklarace práv mentálně postižených osob, ve které jsou vymezena práva mentálně postižených osob na odpovídající lékařskou péči, vzdělávání, ekonomickou jistotu, smysluplnou práci a kvalifikovaného poručníka. Deklarace do značné míry řeší problematiku zapojení mentálně postižených osob do společnosti do takové míry, aby mohly vést plnohodnotný život (Vítková a kol., 2004).

Jak již bylo výše uvedeno, v současné době je kladen důraz na začlenění mentálně postižených osob do většinové společnosti. Z tohoto důvodu je upřednostňováno, aby byly mentálně postižené děti vychovávány ve svých rodinách. V minulosti byly často mentálně postižené děti umisťovány do ústavů, kde však trpěly citovou deprivací. Jejich stav se v takovém případě často zhoršoval, protože jim nebyla poskytována odpovídající péče (Brázdil, 1994). V souladu s tímto přístupem k mentálně postiženým osobám by měly být mentálně postižené osoby vzdělávány tak, aby byly schopné najít si v budoucnu odpovídající zaměstnání a dosáhnout tak ekonomické soběstačnosti. Vzdělávání mentálně postižených dětí při tom v minulosti probíhalo zejména ve specializovaných školách. V současné době je však kladen důraz na to, aby byly děti vzdělávány v běžných školách.

V úvahu je samozřejmě nutné brát míra postižení dítěte a žákům je nutné poskytnout odpovídající podpůrná opatření (Bazalová, 2014). Stejně tak je v současné době podporováno zaměstnávání osob s mentálním postižením v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. Cílem zaměstnávání osob s mentálním postižením při tom není pouze zajistit jejich ekonomickou soběstačnost, ale posílit také jejich sebehodnocení, aby se cítil být nedílnou součástí většinové společnosti. Cílem všech těchto opatření je začlenit mentálně postižené osoby v maximální možné míře do společnosti (Procházkové, 2009).

Přestože se postoje společnosti k mentálně postiženým osobám mění, přetrvává ve společnosti stále řada předsudků a stereotypů. Řada lidí má stále velmi silně zakořeněné negativní a odmítavé postoje zaměřené proti postiženým osobám. Předsudky jsou při tom jedním z nejvýznamnějších faktorů, které brání integraci mentálně postižených osob do společností. V řadě případů jsou předsudky a stereotypy způsobeny strachem z odlišnosti, neschopností porozumět druhému nebo nedostatkem informací. Nejčastěji se pak stereotypy projevují generalizací, neschopností vnímat jedince jako individualitu nebo rigidním chováním ke konkrétní osobě. Změnit předsudky je velice náročné, protože jsou často velmi silně zakořeněny a mají své základy v emoční rovině. V rámci kontaktu s postiženou osobou si často zdravý člověk uvědomí, že je zranitelný a může se cítit ohrožen. V jeho chování se pak tato obava projeví. Obecně však platí, že čím častěji se většinová společnost dostává do kontaktu s postiženými lidmi, tím jednodušší je bořit stereotypy spojené s handicapem (Procházková, 2009).

2.2 Legislativní úprava zaměstnávání osob s mentálním postižením

Mentálně postižené osoby patří mezi rizikové skupiny osob, které jsou na trhu práce znevýhodněny. Podle Národního plánu podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2021–2025 patří osoby se zdravotním postižením mezi nejzranitelnější skupinu osob na trhu práce. Osoby s mentální retardací do této skupiny patří. Důvodem je skutečnost, že tato skupina osob není dostatečně konkurenceschopná a není tedy schopná se na trhu práce prosadit (Procházková, Sayoud Solárová, 2014).

Ve Všeobecné deklaraci lidských práv je jako jedno ze základních práv uvedeno právo na práci. V článku č. 23 je uvedeno, že má každý jedinec právo na svobodnou volbu povolání a na práci, za kterou musí být spravedlivě ohodnocen. Podle deklarace by měly být všem lidem zajištěny odpovídající pracovní podmínky a měla by být zajištěna ochrana proti nezaměstnanosti. V České republice byla v roce 1992 ratifikována Listina základních práv a svobod, ve které je právo na práci reflektováno obdobným způsobem jako ve

Všeobecné deklaraci lidských práv. Podle Listiny základních lidských práv a svobod mají všichni lidé právo zajistit si prostřednictvím práce ekonomickou nezávislost. V případě, že nejsou schopni bez své viny vykonávat práci, mají právo na základní hmotnou pomoc. V podstatě to tedy znamená, že i osoby s mentálním postižením mají právo najít si zaměstnání dle svého přání a s ohledem na své schopnosti. Mají také právo na poskytování pomoci při přípravě na výkon povolání a při hledání zaměstnání (Pipeková, 2010).

Dalším významným dokumentem, který se týká oblasti zaměstnávání osob s mentálním postižením je Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, která byla v České republice ratifikována v roce 2009. Cílem tohoto dokumentu je zajistit rovnoprávné postavení osob se zdravotním postižením a pomoci jim vést plnohodnotný život. V rámci úmluvy je kladen důraz na podporu osobní nezávislosti, rovnost příležitostí a podporu začlenění do společnosti. Je zde také uvedeno, že zdravotně postižené osoby mají právo na právo na to, aby se živily prací. Těmto osobám má být poskytnut přístup k odborné přípravě na zaměstnání a v rámci výkonu práce jim mají být zajištěny odpovídající pracovní podmínky. Státy, které se zavázaly k respektování tohoto dokumentu, by měly v rámci své politiky zaměstnanosti podporovat zaměstnávání zdravotně postižených osob (Michalík, 2011).

Česká republika přijímá ve vztahu ke zdravotně postiženým národní plány upravující státní politiky vztahující se k této skupině osob. Od roku 2021 je v platnosti Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2021–2025, který se mimo jiné zaměřuje také na podporu nezávislého života zdravotně postižených osob, jejich vzdělávání a zaměstnávání. Je zde zdůrazněno právo zdravotně postižených osob žít se prací, kterou si svobodně zvolí. V tomto ohledu je podporováno odborné a profesní poradenství a pomoc při zprostředkování zaměstnání (Vládní výbor pro osoby se zdravotním postižením, 2020).

Mezi významné legislativní předpisy, které upravují zaměstnávání osob s mentálním postižením, patří zejména zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, který upravuje vztahy mezi státem a zaměstnavateli. Ve třetí části zákona je upravena problematika vzdělávání zdravotně postižených osob. Podle zákona je těmto osobám ze strany státu poskytována zvýšená ochrana na trhu práce. Mimo to je zde popsán systém podpory zaměstnavatelů, jako je například pracovní rehabilitace, příspěvek na zřízení pracovního místa pro osobu se zdravotním postižením nebo příspěvek na úhradu provozních nákladů vynaložených v souvislosti se zaměstnáváním osoby se zdravotním

postížením. V zákoně o zaměstnanosti je věnována pozornost také chráněnému trhu práce (Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti).

Dalším významným zákonem, který se sledované oblasti týká je zákon č. 262/2006, zákoník práce upravuje vztahy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Jsou zde jasně vymezena práva a povinnosti zaměstnance a zaměstnavatele související s výkonem práce. V zákoníku je mimo jiné uvedeno, že diskriminace z důvodu zdravotního stavu jedince je zcela nepřijatelná (Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti).

3 OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A PRÁCE

V této kapitole se zaměříme na to, co práce pro mentálně postižené osoby znamená a jaké jsou důvody jeho uplatnění se na trhu práce. Dále se seznámíme s možnostmi pracovního uplatnění osob s mentálním postižením a s tím souvisejícími překážkami, které brání těmto osobám uplatnit se na trhu práce. V další podkapitole nás bude zajímat podpora zaměstnanosti osob s mentálním postižením a v neposlední řadě se zmíníme o zaměstnávání zdravotně postižených osob v zahraničí.

3.1 Práce a její význam pro osoby s MP

Pracovat za odpovídající odměnu by měli mít všichni lidé. Diskriminace je v tomto ohledu nežádoucí a mělo by jí být systematicky předcházeno. Podle Vágnerové (2008) hraje práce v životě osob s mentálním postižením významnou roli. Důvodem je skutečnost, že zaměstnání do velké míry utváří sebepojetí jedince. Ten jejím prostřednictvím získává novou sociální roli, která má značný vliv při formování jeho identity. Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že pro přijetí určité sociální role je nezbytná určitá míra inteligence a adaptace. V případě mentálně postižených osob jsou tyto dvě oblasti narušeny.

Ve spojitosti s výkonem zaměstnání je nezbytné si uvědomit také sociální dimenzi práce. S pracovní pozicí je spojen ve většině případů také určitý sociální status. Na pracujícího člověka je nahlíženo ve společnosti jinak, než na osobu, která nepracuje. Pracující je vnímán jako samostatný a schopný. V rámci výkonu své práce může být jedinec obdivován za své schopnosti a vlastnosti, jako je například pracovitost, pracovní nasazení, pečlivost, schopnost překonávat případné obtíže spojené s jeho postižením. Mentálně postižený jedinec je často schopen obdiv a uznání ze strany svého okolí vycítit, což má pozitivní vliv na jeho sebehodnocení. V neposlední řadě je pro něj důležité, že je většinou součástí přijíman a je vnímán jako její nedílná součást (Michalík, 2011).

V současné době však stále přetrvává určité nepochopení ze strany většinové společnosti, která si ve většině případů není schopná pochopit motivaci mentálně postižených osob k výkonu zaměstnání. Řada lidí nechápe, co práce pro mentálně postižené osoby znamená a proč se vlastně chtějí na trhu práce realizovat. Není tedy divu, že na tuto situaci reagují také někteří mentální postižení, kteří ztrácí zájem o možnost rozvíjet v zaměstnání svůj potenciál. Důvodem je skutečnost, že pro většinu mentálně postižených nehraje ekonomická motivace při hledání zaměstnání důležitou roli a jejich cílem je většinou snaha najít si v životě uplatnění. Motivace ve vztahu k výkonu

zaměstnání je v případě mentálně postižených osob do velké míry závislá na druhu práce a jejím výsledku. Z tohoto hlediska je nutné si uvědomit, že mentálně postižené osoby mají tendenci ke krátkodobé a blízké motivaci. Je pro ně totiž velice složité sledovat dlouhodobé cíle. Proto je vhodné vyplácet mentálně retardovaným osobám mzdu v kratších časových úsecích, než je obvyklé. Zaměstnanec je díky tomu schopen spojit si vykonanou činnost s odměnou (Ludvíková, 2010).

Mezi specifika spojená se zaměstnáváním mentálně postižených osob je fakt, že tyto osoby mají problémy se zvládnutím složitějších myšlenkových operací, bývají nedůsledné a mají problémy s řídicí funkcí. Lidé s mentálním postižením nejsou schopni plánovat svou činnost a nejsou tedy schopni plnit úkoly vyžadující hlubší analýzu problému a porozumění dané situaci. Mimo to je pro ně problém pracovat podle technického postupu, který mají k dispozici. V řadě případů jsou tedy schopni vykonávat pouze jednoduché mechanické úkony, které nevyžadují hlubší zamyšlení. V případě mentálně postižených zaměstnanců je nezbytné neustále procvičovat jejich schopnosti, trénovat dovednosti, poskytovat jim zpětnou vazbu na jejich pracovní výkon a podporovat jejich schopnost sebereflexe (Michalík, 2011).

Dle Pipekové (2014) jsou lidé s mentálním postižením schopni stát se kvalitním zaměstnancem a odvádět potřebné výkony. V řadě případů se mohou stát odpovědnými zaměstnanci, kteří vykonávají svou práci spolehlivě. Často jsou ke svému zaměstnavateli velmi loajální. Bohužel na straně zaměstnavatelů stále převládá řada stereotypů spojených se zaměstnáváním mentálně postižených osob. Tyto stereotypy jsou do značné míry způsobeny skutečností, že jsou postižené osoby vyčleněny z většinové společnosti a členové majoritní společnosti nemají o jejich schopnostech dostatek informací. Mentálně postižení se tak dostávají na okraj společnosti v oblasti vzdělávání, pracovního a společenského života. To je také důvod, proč je nezaměstnanost osob s mentálním postižením stále velmi vysoká, i když se situace pozvolna zlepšuje.

3.2 Možnosti pracovního uplatnění osob s mentálním postižením

Na trhu práce mohou najít uplatnění osoby s lehkým mentálním postižením, které jsou schopni získat potřebnou kvalifikaci k výkonu nenáročné manuální práce nebo mohou vykonávat nekvalifikovanou práci. S potřebnou podporou jsou osoby s lehkou mentální schopny vykonávat klasické zaměstnání. Ve většině případů je však nezbytné pomoci osobám s mentálním postižením pomoc najít si své uplatnění na trhu práce. Osoby s mentálním postižením mohou najít své uplatnění například v rámci podporovaných

pracovních místech, v chráněném zaměstnání, v sociálních firmách nebo v sociálně terapeutických dílnách. Níže budou jednotlivé možnosti pracovního uplatnění popsány (Procházková, 2014).

Podporované zaměstnávání představuje nástroj určený k podpoře zaměstnávání osob s mentálním postižením na klasickém trhu práce. Tento nástroj vznikl v USA a postupně našel uplatnění také v Evropě včetně České republiky. V České republice vznikla první agentura zaměřující se na podporu zaměstnávání osob s mentálním postižením v roce 1995. V současné době je podporované zaměstnávání zakotveno v zákoně č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti a v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Cílem podporovaného zaměstnání je pomoci mentálně postiženým osobám najít uplatnění na otevřeném trhu práce. Podle zákona je podporované zaměstnání omezeno na 2 roky. V případě, že se žadateli podaří získat zaměstnání těsně před uplynutím této doby a potřebuje ještě nějaký čas na zapracování, může být podpora prodloužena na 3 roky (Ludvíková, 2010).

Součástí podporovaného zaměstnání je individuální plánování, podpora zaměstnání mentálně postižené osoby v běžném pracovním prostředí, podpora mentálně postižené osoby přímo na pracovišti a podpora aktivního přístupu mentálně postižené osoby k zaměstnání. Jak již bylo výše uvedeno, součástí podporovaného zaměstnání je individuální plánování, které zajišťuje pracovní konzultant. Ten spolu s klientem vypracuje individuální plán, ve kterém jsou vymezeny cíle a metody, kterými jich bude dosaženo. V rámci plánování je vytvořen také krizový plán, který vymezuje možné problémy a způsoby jejich řešení. Velice důležitý je trénink jednotlivých dovedností přímo na pracovišti s podporou pracovního asistenta. Cílem je pomoci klientovi osvojit si potřebné dovednosti, které by byl následně schopen přenést na pracoviště. V průběhu podporovaného zaměstnávání je průběžně sledována spokojenost klienta, jeho kolegů a zaměstnavatele. V případě problémů je hledáno řešení, které by pomohlo klientovi udržet si dlouhodobě zaměstnání. Proto jsou před ukončením podporovaného zaměstnání učiněny takové kroky, které by umožnily klientovi udržet si zaměstnání. Jsou proto připraveny závěrečné plány, které by mu v tomto ohledu pomohly. Jsou zde mimo jiné postupy, které by klientovi pomohly při řešení případných problémů (Česká unie pro podporované zaměstnávání, 2022).

V rámci podporovaného zaměstnání je tedy klientovi poskytována komplexní podpora tak, aby byl schopen začlenit se do běžného pracovního procesu. Důraz je kladen na to, aby mentálně postižená osoba pracovala ve stejných podmínkách jako ostatní, vykonávala smysluplnou práci a byla v sociálním kontaktu s normální populací. Pracovní

zařazení by mělo odpovídat zájmům mentálně postiženého, umožnit mu další osobnostní rozvoj a podpořit jeho začlenění do běžné společnosti (Pipeková a kol., 2014).

Od roku 2012 se můžeme setkat s **chráněnými pracovními místy**, která nahradila chráněné dílny. Chráněné pracovní místo je takové, které je zaměstnavatelem zřízeno pro zdravotně postiženou osobu. Aby bylo možné toto pracovní místo zřídit, musí existovat dohoda mezi zaměstnavatelem a úřadem práce. Zaměstnavateli při tom náleží finanční příspěvek, který je určen primárně na úpravu pracovního prostředí takovým způsobem, aby zdravotně postižené osobě vyhovovalo. Zaměstnavatel je však povinen toto pracovní místo udržet minimálně po dobu 3 let (Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR, 2022).

Možnost pracovat na chráněných pracovních místech v řadě případů využívají osoby se středně těžkým mentálním postižením. Jedná se o osoby, jejich pracovní schopnosti jsou vlivem postižení do značné míry omezeny a nejsou tedy schopny dosahovat odpovídajících pracovních výkonů. Pracovní podmínky jsou v případě chráněného zaměstnání silně individualizované a odpovídají potřebám a schopnostem mentálně postižené osoby. Ty by měly mít možnost v případě potřeby si odpočinout, využít podpory ze strany osobního asistenta nebo dalších služeb. V takovémto typu zaměstnání tedy není kladen důraz na pracovní výkony ale na sociální začlenění postižených a jejich systematickou podporu (Procházková, 2014).

Osoby s mentálním postižením mohou najít uplatnění také v sociálních firmách. **Sociální firmy** představují podniky, které zaměstnávají větší počet osob, které jsou na trhu práce znevýhodněny. Sociální firmy jako takové nejsou zakotveny v právním systému České republiky a jedná se tedy v podstatě o pojem, který se vžil jako označení pro podniky, jejichž cílem není zisk ale začlenění znevýhodněných osob do společnosti. Tento typ podniku klade důraz na sociální rozměr podnikání. Sociální podnik by měl zaměstnávat alespoň 25 % znevýhodněných osob. Těm by měl zajišťovat nejen zaměstnání, ale také další služby v oblasti psychosociální podpory (České sociální podnikání, 2022).

Další možností zaměstnávání osob s mentálním postižením jsou **sociálně terapeutické dílny**. Jesenský (2000) uvádí, že se jedná v podstatě o určitou alternativu vůči otevřenému trhu práce. Sociálně terapeutické dílny představují chráněné prostředí, ve kterém mohou mentálně postižené osoby najít uplatnění. Jedná se o významný nástroj prevence sociálního vyloučení. Klienti dílem si prostřednictvím pracovní terapie osvojují řadu důležitých pracovních návyků. Sociálně terapeutické dílny jsou určeny zejména

osobám se sníženou soběstačností, které nemají možnost uplatnit se na otevřeném trhu práce ani na chráněných pracovních místech.

3.3 Podpora zaměstnanosti osob s mentálním postižením

Osoby s mentálním postižením patří mezi rizikové skupiny a je tedy důležité, aby bylo jejich zaměstnávání podporováno ze strany státu. Za tímto účelem slouží státní politika zaměstnanosti. Jedná se o soubor opatření přijatých za účelem vytvoření podmínek nezbytných pro efektivní využití pracovních sil včetně podpory zaměstnávání znevýhodněných osob. V rámci realizace politiky zaměstnanosti stát přímo nezasahuje do situace na trhu práce, ale zaměřuje se na vytváření vhodných podmínek. Na realizaci státní politiky zaměstnanosti se podílí zaměstnanci, zaměstnavatelé, odborové organizace a orgány státní správy zejména Ministerstvo práce a sociálních věcí a Úřad práce České republiky. Zdravotně postižené osoby, mezi které osoby s mentálním postižením patří, jsou v rámci politiky zaměstnanosti zastupovány sdruženími osob se zdravotním postižením (Švarcová-Slabinová, 2011).

V rámci politiky zaměstnanosti rozlišujeme pasivní a aktivní politiku zaměstnanosti. Pasivní politika zaměstnanosti představuje v podstatě pouhé tlumení negativních dopadů nezaměstnanosti. Pasivní politika zaměstnanosti je realizována prostřednictvím finančních dávek určených nezaměstnaným. Aktivní politika zaměstnanosti představuje soubor opatření, jejichž cílem je zajistit největší možnou míru zaměstnanosti. Jednotlivá opatření si kladou za cíl předcházet nezaměstnanosti tvorbou nových pracovních míst a zvyšováním konkurenceschopnosti na trhu práce. V rámci aktivní politiky zaměstnanosti je věnována zvýšená pozornost rizikovým skupinám na trhu práce, mezi které patří také mentálně postižené osoby. Do oblasti aktivní politiky zaměstnanosti patří například rekvalifikace, investiční pobídky určené zaměstnavatelům, veřejně prospěšné práce, tvorba společensky účelných pracovních míst, finanční příspěvek určený zaměstnavatelům na zapracování zaměstnance nebo při přechodu na nový podnikatelský program. Do oblasti aktivní politiky zaměstnanosti patří také podpora zaměstnávání osob se zdravotním postižením (Procházková, 2014).

Nedílnou součástí aktivní politiky zaměstnanosti je pracovní právní poradenství. Cílem této služby je poskytovat klientovi informace týkající se volby, hledání, získání a udržení si povolání. V rámci poradenské činnosti je kladen důraz na individuální přístup ke klientovi a rozpoznání jeho silných a slabých stránek. Posuzován je zejména zdravotní stav jedince s ohledem na charakter a míru jeho postižení a jeho kvalifikační a osobní

předpoklady. Na základě nashromážděných informací je zvolen vhodný nástroj aktivní politiky zaměstnanosti. Součástí poradenské činnosti může být také spolupráce s pedagogicko-psychologickou poradnou (Krejčířová, 2013).

Mezi specifické způsoby podpory zaměstnávání osob se zdravotním postižením patří podle zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti následující:

- pracovní rehabilitace;
- příspěvek na zřízení pracovního místa pro osobu se zdravotním postižením;
- příspěvek na úhradu provozních nákladů vynaložených v souvislosti se zaměstnáváním osob se zdravotním postižením;
- chráněný trh práce a dohoda o uznání zaměstnavatele za zaměstnavatele na chráněném trhu práce;
- příspěvek na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením na chráněném trhu práce.

V případě osob s mentálním postižením je možné využít také další nástroje aktivní politiky zaměstnanosti. Velice důležitým nástrojem je **rekvalifikace**, která umožňuje konkrétní osobě získat novou kvalifikaci a díky tomu také pracovní uplatnění. V případě mentálně postižených osob je rekvalifikace většinou zajišťována neziskovými organizacemi s potřebnou akreditací. Mezi nástroje používané za účelem podpory zaměstnávání mentálně postižených osob patří **příspěvky na zapracování**. Jedná se o finance určené určeným zaměstnavatelům, kteří se rozhodnou přijmout osobu znevýhodněnou na trhu práce. Velice efektivním nástrojem aktivní politiky zaměstnanosti jsou v případě mentálně postižených **veřejně prospěšné práce**. Veřejné práce mají krátkodobý charakter (maximálně 1 rok) a velmi často probíhají v oblasti sezónních prací. Většinou se jedná o různé druhy úklidových a zahradnických prací, které jsou většinou realizovány obcí nebo obecně prospěšnou společností. Plat je v případě veřejně prospěšných prací hrazen z dotací poskytovaných úřadem práce. Dalším efektivním nástrojem je zřizování **společensky prospěšných míst**. Tento typ pracovního místa zřizuje zaměstnavatel na základě dohody s úřadem práce. Společensky prospěšná pracovní místa jsou určena osobám, kterým není možné zajistit pracovní místo jiným způsobem. Zaměstnavatel získává od úřadu práce po dobu 6 měsíců příspěvek na plat zaměstnance. Zaměstnavatel má také právo žádat o proplacení nákladů spojených s úpravou pracovního místa ve prospěch nového zaměstnance (Komendová, 2009).

V posledních letech se stále více uplatňuje v rámci podpory zaměstnávání mentálně postižených osob tzv. sdílené zprostředkování zaměstnání. V případě potřeby může úřad práce využít služeb agentur práce. V takovém případě musí být mezi úřadem práce a agenturou práci uzavřena dohoda a musí být připraven individuální akční plán upravující spolupráci. Úřad práce v tomto ohledu spolupracuje většinou s agenturami pro podporované zaměstnávání, které jsou schopny zajistit podporu a služby cílové skupině. Agentura dostává od úřadu práce finanční prostředky na každého uchazeče o zaměstnání, kterému poskytnou podporu (Ludvíková, 2010).

V souvislosti s podporou zaměstnávání osob s mentálním postižením je nezbytné zmínit povinnost zaměstnavatele zaměstnávat osoby se zdravotním postižením. Podle zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti má každý zaměstnavatel s více jak 25 zaměstnanci povinnost zaměstnávat alespoň 4 % osob se zdravotním postižením. Tato osoba by měla být zaměstnána na plný pracovní úvazek. Pokud to není možné, může být celý pracovní úvazek rozdělen mezi více osob. Tato povinnost může být splněna prostřednictvím náhradního plnění formou odběru výrobků nebo služeb od podniku, který zaměstnává více než 50 % osob se zdravotním postižením. Náhradní plnění může být finančními odvody do státního rozpočtu (Zákon č. 435/2004 Sb., O zaměstnanosti).

3.4 Překážky při uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce

Osoby s mentálním postižením patří mezi skupinu osob, které jsou vystaveny vysokému riziku nezaměstnanosti. Nezaměstnanost je jev, se kterým se v rámci kapitalistické společnosti běžně setkáváme. Přesto se na trhu práce můžeme setkat se skupinami osob, které jsou nezaměstnaností ohroženy více než ostatní. Jedná se o tzv. osoby znevýhodněná na trhu práce, mezi které patří například osoby se zdravotním postižením, osoby pečující o blízkou osobu, osoby starší 50 let, osoby dlouhodobě nezaměstnané a další. Je tedy zjevné, že také osoby s mentální retardací patří mezi osoby znevýhodněná na trhu práce a při hledání zaměstnání tedy musí čelit řadě problémů a překážek. Jedná se o překážky na straně postižené osoby, zaměstnavatele ale také obecné faktory (Procházková, 2014). Novosad (2009) vymezuje primární a sekundární znevýhodnění, se kterým se na trhu práce postižené osoby potýkají. Mezi primární znevýhodnění patří zdravotní stav jedince a také to, jak na postižené osoby společnost nahlíží (neinformovanost, stereotypy atd.). Sekundárním znevýhodněním jsou nedostatky, kterými postižená osoba trpí v oblasti sociálních dovedností. Jedná se například o nízké

sebevědomí, problémy v oblasti komunikace, neschopnost řešit náročné životní situace nebo neznalost norem platných v rámci sociální interakce.

Osoby s postižením jsou při hledání zaměstnání primárně limitovány svým postižením, které jim znemožňuje vykonávat jakoukoliv práci. Zaměstnání jsou schopny v řadě případů vykonávat pouze osoby s lehkým mentálním postižením. V případě těžších typů postižení jsou totiž velmi silně omezeny kognitivní procesy jedince, což má negativní dopad na jeho schopnost učit se, komunikovat atd. V případě osob s mentálním postižením vyplývají omezení z nedostatečně rozvinutých rozumových schopností. Jedinec je tedy schopen naučit se pouze některé pracovní úkony a často je vykonává pomaleji než běžný zaměstnanec (Procházková, 2014). Osoby s lehkým mentálním postižením jsou schopny vykonávat pouze nekvalifikovanou nebo málo kvalifikovanou manuální práci. V rámci trhu práce mají tedy pouze omezený výběr z nabízených pracovních pozic. Bariérou na straně zaměstnance je tedy absence některých potřebných vědomostí a dovedností a nízká kvalifikace jedince. Mezi další bariéry patří často nízká motivace najít si zaměstnání. V tomto ohledu je nezbytné si uvědomit, že čím déle je jedinec bez práce tím více jeho motivace klesá. Dalším problémem je nízká informovanost postižených osob o možnostech uplatnění na trhu práce. Mentálně postižené osoby často neznají svá práva a nevědí, jak si zaměstnání najít (Komendová, 2009).

Existuje také celá řada překážek na straně zaměstnavatele. Jedná se zejména o předsudky, které mají zaměstnavatelé vůči zaměstnávání mentálně postižených osob. Tyto předsudky často vyplývají z nedostatku zkušeností s kontaktem s mentálně postiženými osobami v běžném životě i v zaměstnání. Nemají tedy představu o tom, jaké jsou schopnosti a dovednosti mentálně postižených. Zaměstnavatelé si proto často neumí představit, že by mentálně postiženou osobu do práce přijali. Další bariérou na straně zaměstnavatele je často neochota přizpůsobit pracovní prostředí, pracovní procesy a náplň práce potřebám postižené osoby. Zaměstnavatelé se také obávají zvýšené nemocnosti (Procházková, 2014).

Zdravotně postižené osoby však musí při vstupu na trh práce bojovat také s celou řadou sociálních bariér, které jim brání při hledání zaměstnání. Významnou roli v tomto ohledu hraje fakt, že postižené osoby často nemají dostatečný přístup ke vzdělávání. V současné době je v rámci školského systému podporováno inkluzivní vzdělávání. Přesto je vzdělávání osob s mentálním postižením stále problematické. Značným problémem je zejména zajištění praxe v rámci odborného výcviku. Další sociální bariérou je přístup zaměstnavatelů ke zdravotně postiženým osobám. V současné době je v rámci výkonu

zaměstnání kladen značný důraz na produktivitu práce, což mentálně postižené osoby znevýhodňuje. Lidé s mentálním postižením nejsou schopni vykonávat svou práci tak rychle a kvalitně jako normální zaměstnanci. Z této skutečnosti plyne neochota firem je zaměstnávat. Mezi sociální bariéry patří také nedostatek pracovních míst, která by byla vhodná pro mentálně postižené osoby. V tomto případě je problém v absenci dostatečně propracovaného systému zaměstnávání postižených osob (Krejčířová, 2013).

V souvislosti s nezaměstnaností upozorňuje Vágnerová (2008) na důsledky spojené s nezaměstnaností zdravotně postižených osob. Jedním z důsledků nezaměstnanosti je sociální izolace, které jsou nezaměstnaní vystaveni. Nezaměstnané osoby ztrácí jednu ze svých důležitých sociálních rolí, pozvolna ztrácí své kompetence a v konečném důsledku tak můžou chátrat jeho osobnost. Také Šiška (2005) upozorňuje na sociální dopady spojené s dlouhodobou nezaměstnaností. Většinová společnost často nahlíží na jedince, který je dlouhodobě nezaměstnaný, jako na neužitečného nebo neschopného. V případě zdravotně postižených osob je však přístup společnosti odlišný, protože nezaměstnanost těchto osob je vnímána jako zcela běžná věc. Problémem je v tomto případě fakt, že je tento přístup pro postižené osoby velmi demotivující. Mimo to se daná skutečnost projevuje neochotou firem postižené osoby zaměstnávat.

Jelikož se praktická část diplomové práce bude zabývat uplatněním osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce, to znamená žáky středního odborného vzdělání s výučním listem - E oboru, zmíníme statistiku nezaměstnanosti absolventů tohoto oboru.

Kategorie vzdělání	Duben 2020			Duben 2021		
	Počet absolventů	Počet nezaměstnaných absolventů	Míra nezaměstnanosti	Počet absolventů	Počet nezaměstnaných absolventů	Míra nezaměstnanosti absolventů
Střední odborné vzdělání s výuč. listem -E	2165	246	11,4%	2300	381	16,6%
Strojírenství a stroj. výroba	179	19	10,6%	209	27	12,9%
Elektrotech., telekom. a výpočet. technika	25	0	0,0%	25	1	4,0%
Technická chemie a chemie silikátů	21	2	9,5%	15	0	0,0%
Potravinářství a potrav. chemie	247	34	13,8%	267	54	20,2%
Textilní výroba a oděvnictví	53	3	5,7%	43	3	7,0%
Kožed. a obuv. výroba a zprac. plastů	6	0	0,0%	4	1	25,5%
Zprac. dřeva a výroba hudeb. nástrojů	86	13	15,1%	111	25	22,5%
Polygrafie, zpr. papíru, filmu, fotografie	11	0	0,0%	10	2	20,0%
Stavebnictví, geodézie a kartografie	222	24	10,8%	240	41	17,1%
Zemědělství a lesnictví	394	47	11,9%	387	49	12,7%
Gastronomie, hotel. a turismus	495	54	10,9%	508	103	20,3%
Obchod	119	23	19,3%	134	35	26,1%
Osobní a provozní služby	138	14	10,1%	130	12	9,2%
Pedagogika, učitelství a sociální péče	169	13	7,7%	217	28	12,9%

Tabulka 3. Míra nezaměstnanosti absolventů oboru - E v r. 2020 a 2021 (NPI)

Národní pedagogický institut České republiky (NPI) vydává každoročně publikace, v kterých jsou data o úspěšnosti přechodu absolventů škol na trh práce. V té se uvádí, že míra nezaměstnanosti v letech 2020-2021 je tradičně nejvyšší u absolventů středního vzdělání s výučním listem kategorie E. Tato skutečnost je způsobena nedostačující úrovní

vzdělanosti a připravenosti k vykonávání náročnějších prací či nezájmem absolventů samotných uplatnit se na trhu práce.

3.5 Zaměstnávání mentálně postižených osob v zahraničí

Stejně jako v České republice také v dalších zemích Evropské unie je systematicky podporováno zaměstnávání. Platí zde zákaz diskriminace osob se zdravotním postižením a řada států aktivně odstraňuje bariéry spojené se zaměstnáváním těchto osob. Ve většině případů je daná problematika upravena legislativou a systematicky podporována různými druhy pobídek a zvýhodnění.

Ve Spolkové republice Německo je zaměstnávání postižených osob upraveno Sociálním zákoníkem a Zákonem o rovných příležitostech. Stejně jako v České republice jsou zde také zavedeny kvóty upravující zaměstnávání zdravotně postižených osob. Povinností zaměstnavatele, který zaměstnává více jak 20 osob, je zajistit minimálně 5 % pracovních míst pro osoby zdravotně postižené. V případě, že není tato povinnost splněna, musí zaměstnavatel zaplatit pokutu. Mimo to mají zaměstnavatelé povinnost upravit pracovní prostředí tak, aby bylo možné zaměstnat i osoby s těžkým zdravotním postižením. V případě, že je ve firmě zaměstnáno více než 5 osob se zdravotním postižením, je na pracovišti zvolen důvěrník. Jeho úkolem je poskytovat poradenské služby a kontrolovat dodržování zákonů v oblasti zaměstnávání postižených osob (Aueactive, 2012).

Velice zajímavá situace je ve Finsku, kde je kladen důraz na integraci zdravotně postižených osob na volný trh práce. Důraz je tedy kladen na podporované zaměstnání, které je systematicky podporováno vládou. Většina postižených osob tedy pracuje v sociálních podnicích v různých odvětvích. Tyto podniky mohou žádat o dotaci na pracovní místo až do výše 75 % mzdy. Velice zajímavé jsou Clubhousy, které jsou určitou formou denního stacionáře. Lidé zde tráví celý den a mají možnost se zde vzdělávat nebo pracovat (Aueactive, 2012).

Specifická situace je v Nizozemí, kde se stát snaží podporovat zaměstnávání postižených osob s cílem snižovat závislost těchto osob na sociálních dávkách. Podpora je založena na dvou základních nástrojích. Prvním je podpora zaměstnavatelů a jejich případná sankcionalizace. Druhým používaným nástrojem jsou integrační programy nebo rekvalifikační kurzy určené postiženým osobám. Programy a kurzy jsou v Nizozemí většinou poskytovány soukromými organizacemi. Postižené osoby jsou velmi často zaměstnávány na zkrácený pracovní úvazek (Kotrusová, 2005).

Na Slovensku je zaměstnavatel při zaměstnávání osob se zdravotním postižením ve smyslu zákona o službách zaměstnanosti povinný:

- zabezpečovat vhodné podmínky na výkon práce,
- vykonávat zaškolování a přípravu na práci a po celou dobu zaměstnávání těchto osob věnovat pozornost zvyšování jejich kvalifikace,
- vést evidenci těchto osob, zaměstnávat osoby se zdravotním postižením, jestliže zaměstnává nejméně 20 zaměstnanců a jestliže úřad v evidenci uchazečů o zaměstnání vede osoby se zdravotním postižením v počtu, který představuje 3,2% z celkového počtu jeho zaměstnanců.

V chráněných dílnách a chráněných pracovištích jsou zaměstnávány osoby se zdravotním postižením v pracovním poměru, které nejsou schopny si zaměstnání najít na otevřeném trhu práce, nebo pracoviště, kde se osoby se zdravotním postižením zaškolují nebo připravují na práci. Na těchto pracovištích jsou pracovní podmínky i s nárokem na pracovní výkon přizpůsobené zdravotnímu stavu osobě se zdravotním postižením. Chráněná dílna a chráněné pracoviště jsou především určena pro osoby se zdravotním postižením, kterým zaměstnavatel nemůže poskytnout vyhovující zaměstnání na dalších pracovištích. Chráněná dílna je pracoviště, kde je zřízeno víc jak jedno pracovní místo pro osobu se zdravotním postižením a na kterém pracuje nejméně 50% osob se zdravotním postižením. Chráněné pracoviště je pracoviště, kde je zřízeno pracovní místo pro osoby se zdravotním postižením a pracovní místo se nevytváří v chráněné dílně. Může to být i pracoviště, kde osoba se zdravotním postižením provozuje samostatně výdělečnou činnost a může být zřízené i v domácnosti této osoby. Za chráněnou dílnu či chráněné pracoviště se v případě splnění podmínek dle zákona o službách zaměstnanosti považuje i výrobní družstvo invalidů (ÚPSVaR).

Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny Slovenské republiky je příjemcem pro národní projekt „Podpora sociálního začleňování pro vybrané skupiny osob se zdravotním postižením“ financovaným z prostředků Evropského sociálního fondu v rámci Operačního programu Lidské zdroje. Tento projekt je v realizaci od 01. 10. 2021 - 31. 12. 2023. Specifickým cílem projektu je prevence a eliminace všech forem diskriminace. Cílovou skupinou tohoto projektu jsou osoby se zdravotním postižením a subjekty vykonávající činnosti ve veřejném zájmu a sociální služby všeobecného zájmu.

Hlavním cílem projektu je podpora začlenění lidí vyloučených nebo ohrožených sociálním vyloučením, osob se zdravotním postižením s důrazem na osoby s mentálním postižením a osoby s poruchou autistického spektra a zlepšení jejich životní situace

prostřednictvím nastavení systémové kontroly a zvyšováním kvality odborných činností zejména v oblasti sociálních služeb a služeb zaměstnanosti v rámci celého Slovenska.

Dopady národního projektu:

- zvýšení povědomí o právech osob se zdravotním postižením a informovanost o tomto projektu,
- přímý výkon podpory integrace osob z cílové skupiny prostřednictvím Poradce pracovní integrace,
- vyšší míra sociální inkluze díky zvýšené kvalitě poskytovaných služeb,
- vypracované strategické a legislativní návrhy s cílem podpořit sociální inkluzi cílové skupiny,
- zvýšení profesionality a kvality výkonu odborných pracovníků (MPSVR SR).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

V praktické části této diplomové práce jsme pro výzkumnou část vybrali kvalitativní metodu sběru dat. Tato metoda slouží k získání informací od malého počtu respondentů. Z hlediska našeho výzkumu, jsme tuto metodu zhodnotili jako nejvhodnější. Podstata tohoto výzkumu spočívá ve sběru dat. Výzkumník se tak pomocí sběru dat snaží objasnit zkoumanou situaci. Chtěli jsme tímto stavět na názorech, postojích a zkušenostech respondentů - učitelů odborných učilišť. V této diplomové práci jsme použili techniku otevřeného, axiálního i selektivního kódování. Nejdříve jsme si přiblížili cíl výzkumu, výzkumné otázky, poté jsme se zaměřili na charakteristiku výzkumného vzorku a užitou metodu výzkumu a sběru dat. Dále jsme analyzovali získaná data a objasnili jejich zpracování. Závěr diplomové práce patřil interpretaci dat a shrnutím výzkumu.

4.1 Výzkumný problém

Výzkumným problémem této diplomové práce je uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce. V dnešní době společnost usiluje o to, aby se osoby s lehkým mentálním postižením co nejvíce osamostatnily, samy si rozhodovaly o vlastním životě. K tomu, aby mohly žít jako ostatní, se potřebují rozvíjet jak po stránce osobní, tak profesní. Osoby s LMP po ukončení profesního vzdělávání mají menší šance uplatnit se na trhu práce. Překážek, které omezují uplatnění osob s LMP na trhu práce, je celá řada. My se budeme snažit tyto faktory identifikovat pomocí rozhovorů s učiteli odborných učilišť.

4.2 Výzkumné cíle

Hlavním výzkumným cílem je identifikovat faktory působící na uplatnění osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce a interpretovat zkušenosti učitelů odborných učilišť. K dosažení tohoto cíle jsme si stanovili několik dílčích výzkumných cílů.

Dílčí výzkumné cíle jsou tyto:

- Zjistit, jak učitelé odborných učilišť vnímají nabídku E oborů pro osoby s LMP a odhalit, jestli je pro tyto osoby dostačující
- Odkrýt příčiny neúspěchu při profesním vzdělávání osob s lehkým mentálním postižením
- Analyzovat názory učitelů o připravenosti osob s lehkým mentálním postižením po ukončení profesního vzdělávání při vstupu na trh práce

- Zjistit, jaký názor mají učitelé odborných učilišť na skutečnou uplatnitelnost osob s LMP na trhu práce a odhalit činitele, které ji ovlivňují
- Popsat způsoby, jakými si pohledem učitele odborného učiliště osoby s LMP hledají zaměstnání po ukončení vzdělávání

4.3 Výzkumné otázky

Jednou z funkcí, které plní výzkumné otázky je, aby poskytnuté výsledky výzkumu byly v souladu se stanovenými cíli. Druhá funkce je ta, že ukazují, jak výzkum vést. Tvoří také jádro každého výzkumného projektu (Švaříček, Šedřová, 2014). Odpovědi na výzkumné otázky se pokusíme nalézt pomocí otázek kladených respondentům v rozhovoru.

Hlavní výzkumná otázka:

Jaké faktory působí pohledem učitelů odborných učilišť na uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce?

Dílčí výzkumné otázky:

- Jak učitelé odborných učilišť vnímají nabídku E oborů pro osoby s LMP a je dostačující k uplatnění těchto osob na trhu práce?
- Jaké příčiny neúspěchu vnímá učitel odborného učiliště při profesním vzdělávání osob s LMP jako nejzásadnější?
- Jaké poznatky mají učitelé odborných učilišť o připravenosti osob s LMP po ukončení vzdělávání?
- Jak hodnotí učitel odborného učiliště šance osob s LMP uplatnit se na trhu práce po ukončení vzdělávání a kteří činitele je ovlivňují?
- Jakým způsobem si z pohledu učitele odborného učiliště osoby s LMP hledají zaměstnání?

4.4 Výzkumný soubor

Výzkumným souborem pro náš výzkum byli učitelé dvou středních odborných učilišť v okrese Hodonín, kteří vyučují na tzv. E-oborech. Všichni respondenti mají dostatek zkušeností s uční těchto učilišť a dlouholetou praxi. Celkem jsme oslovili sedm respondentů. Z každého učiliště jednoho respondenta autorka znala, kontakt na ně byl

autorce známý. U ostatních respondentů byla použita metoda sněhové koule, respondenti byli autorkou osloveni na základě doporučení těch respondentů, u nichž už byl výzkum proveden. Zde uvedeme výčet E oborů, na kterých vyučují respondenti z našeho výzkumného šetření a popis uplatnění absolventa v praxi. Na prvním odborném učilišti se vyučuje 7 oborů pro žáky s SVP a na druhém OU 2 obory.

Krátký popis oborů, které vyučují respondenti a uplatnění absolventa v praxi:

Tesařské práce 36-64-E/01

Absolvent vykonává jednoduché tesařské práce, které jsou: zhotovování a montáž různých tesařských výrobků, konstrukcí a pomocných zařízení, dále zhotovování i demontáž pevného nebo posuvného bednění, montáž sádrokartonových konstrukcí nebo montáž a demontáž dřevěných i kovových lešení. Absolvent je schopen samostatně vykonávat jednoduché tesařské práce na bytových a občanských stavbách.

Zednické práce 36-67-E/01

Absolvent vykonává jednoduché zednické práce, které jsou: příprava směsí a materiálů, jednoduché betonářské, omítkářské a izolační práce, zdění zdiva z různých druhů materiálů, montáž prefabrikátů, výrobků přidružené stavební výroby a sádrokartonových konstrukcí. Absolvent je schopen samostatně vykonávat jednoduché zednické práce na bytových a občanských stavbách.

Pokrývačské práce 36-69-E/01

Absolvent vykonává jednoduché pokrývačské práce na šikmých a plochých střeších. Tyto práce jsou: přípravné a pokrývačské práce při krytí střech skládanými a velkoplošnými krytinami, zhotovuje povlakové krytiny z asfaltových pásů a hydroizolačních fólií včetně doplňkových vrstev a povrchových úprav. Absolvent je schopen samostatně vykonávat jednoduché pokrývačské práce na bytových a občanských stavbách.

Stravovací a ubytovací služby 65-51-E/01

Absolvent je připraven vykonávat jednoduché práce v kuchyni nebo zvládat základy jednoduché obsluhy v odbytovém středisku. Tyto práce jsou: ošetření, konzervování a správné uskladnění potravin a polotovarů, příprava potravin k výrobě teplých, studených a moučných pokrmů, schopnost vyrobit pokrmy a nápoje podle platných receptur a ošetřit tyto pokrmy před expedicí. Bezpečně manipuluje s kuchyňskými stroji a zařízením, zvládá

technickou a estetickou stránku expedice pokrmů a nápojů, zvládá základy jednoduché obsluhy. Vykonává úklidové práce v provozovně. Uplatní se v různých provozech společného stravování - školní a závodní kuchyně, pohostinství, bufety, restaurace atd.

Pečovatelské služby 75-41-E/01

Absolvent je schopen poskytovat přímou obslužnou a asistentskou péči klientům, uplatnit se na pozici pečovatele, osobní asistentky nebo pomocníka v domácnosti. Dále zvládá úklidové služby v sociálních zařízeních a ubytovacích, domácnostech, kancelářích. Může vykonávat pomocné práce při přípravě pokrmů, při praní a žehlení prádla, při šití a opravách prádla a bytových doplňků. Je tedy schopen uplatnit se jako pracovník kuchyňských provozů, šicích dílen, prádelen, jako uklízečka v sociálních zařízeních i mimo ně.

Malířské a natěračské práce 36-57-E/01

Absolvent vykonává jednoduché malířské a natěračské práce, mezi niž patří: příprava povrchu pro malbu a nátěry na omítkách, provedení a oprava maleb a nátěrů, míchání a tónování barev a základy tapetování.

Elektrotechnické a strojně montážní práce 26-51-E/01

Absolvent vykonává na pracovišti dané elektrotechnické, elektroinstalační, montážní a strojně montážní práce, obsluhují výrobní zařízení a také provádějí nenáročnou údržbu na elektrotechnických a strojirenských zařízeních (Střední odborné učiliště).

Zahradnické práce 41-52-E/01

Absolvent vykonává jednoduché pracovní činnosti v povolání zahradník, jež jsou: rozmnožování a pěstování zeleniny, ovoce, květin, okrasných a ovocných dřevin a sadovnických výpěstků. Také je schopen vykonávat jednoduché operace a práce při množení, výsadbě, ošetřování a hnojení, údržbě a zakládání sadovnických úprav, při zhotovování běžných vazačských výrobků, pěstování rostlin ve volné půdě i ve sklenících. Může se uplatnit jako zahradník v zahradnictví, zaměstnanec pěstitelské firmy, podílet se na úpravě zahrad a parků, pracovat v okrasných školkách a sklenících, pracovat jako pracovník technických služeb ve městě, pečovat o městskou zeleň, pracovat na rekultivacích, v ovocných sadech, jako pracovník v zahradních centrech v obchodních domech a hobby marketech.

Potravinářská výroba - cukrářské práce 29-51-E/01

Absolvent vykonává jednoduché pracovní činnosti v povolání cukrář, které jsou: zpracovává základní suroviny, pomocné látky a přísady pro výrobu, vyrábí jednoduché cukrářské výrobky, včetně jejich dohotovování a zdobení za přísného dodržování hygienických předpisů, provádí obsluhu, údržbu strojů, přístrojů a technického vybavení v cukrářských provozech, hodnotí kvalitu vstupních surovin, polotovarů i hotových výrobků dle norem. Uplatní se v menších, středně velkých i velkých výrobních cukrářských výrobců (Střední odborná škola)

Absolventi těchto E oborů získají střední vzdělání s výučním listem. Žáci jsou vychováváni tak, aby byli schopni se uplatnit na trhu práce, začlenit se do společnosti na základě zvládnutí vybraných činností profese a také aby si vytvořili kladný vztah k práci.

Následující tabulka nám udává údaje o respondentech.

Respondent	Pohlaví	Praxe	Vyučující obory	Vyučující předměty
R1	Muž	10 let	Zednické práce, Tesařské práce, Malířské a natěračské práce, Pokrývačské práce	Technologie, Materiály, Odborné kreslení, Vybrané stati (stavařina)
R2	Žena	22 let	Pečovatelské p., Zednické p., Stravovací a ubytovací služby, Malířské a Tesařské práce	Matematika, Stolničení, Občanská výchova, Zařízení závodů
R3	Žena	33 let	Malířské a natěračské p., Zednické p., Tesařské p., Stravovací a ubyt. služby, Pečovatelské služby, Elektro. a strojně montážní práce	Český jazyk, Občanská výchova Psychologie, Společenská výchova
R4	Žena	10 let	Potravinářská výroba - Cukrářské práce, Zahradnické práce	Anglický jazyk, Technologie, Suroviny
R5	Žena	25 let	Stravovací a ubytovací služby, Pečovatelské sl., Zednické p.,	Informační a komun. technologie, Výživa Zdravověda, Tělocvik
R6	Žena	15 let	Stravovací a ubytovací služby, Pečovatelské služby	Základy pečovatelství, Matematika, Tělocvik Odborný výcvik
R7	Žena	17 let	Zahradnické práce, Potravinářská výroba	Aranžování květin, Ovocnictví, Vinařství

Tabulka 4. Přehled délky praxe respondentů, druhu E-oboru, vyučované předměty.

4.5 Metoda výzkumu a sběru dat

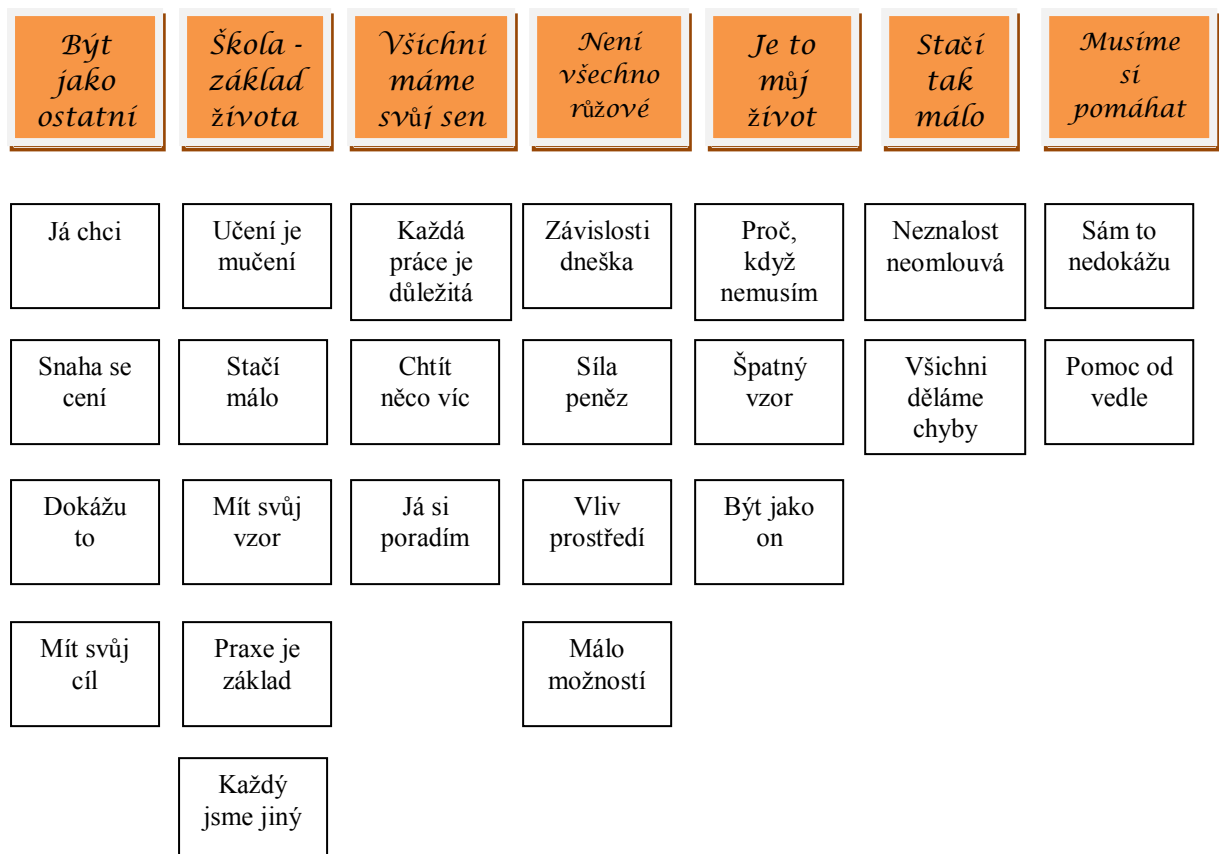
Metoda je obecně vzato cesta za určitým cílem. Jelikož cíle jsou odlišné, jsou také odlišné cesty k dosažení těchto cílů. Výzkumná metoda je tedy systematický postup získávání a zpracování dat s cílem sledovanou problematiku objasnit. Tato soustava kroků se opírá o daný pojmový systém a pravidla (Skutil a kol., 2011). Za metodu sběru dat jsme zvolili formu polostrukturovaného rozhovoru. Je jedním ze dvou hlavních typů hloubkového rozhovoru. Neskládá se pouze ze dvou částí, které jsou rozhovor a přepis, ale celý proces získávání dat je tvořen výběrem metody, přípravou rozhovoru, následným průběhem vlastního dotazování, přepisem rozhovoru, jeho reflexí, analýzy dat a z psaní a prezentace zprávy z výzkumu (Švaříček, Šed'ová, 2014).

Všichni respondenti pracují v odborných učilištích a vyučují osoby s lehkým mentálním postižením na tzv. E - oborech. Sedm respondentů nakonec přislíbilo účast na výzkumném šetření. To probíhalo v měsíci lednu 2022. Rozhovory probíhaly v předem určitý den a uskutečnily se v budově daného odborného učiliště v určitou hodinu. Před uskutečněním rozhovorů byli respondenti ubezpečeni o tom, že tyto nahrávky budou použity jen pro potřebu diplomové práce. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon, kdy na začátku každého záznamu byl zaznamenán i souhlas respondenta s nahráváním.

5 ANALÝZA DAT

Kapitola věnovaná analýze dat si kladla za cíl data, která jsme měli k dispozici, zpracovat. Nejdříve jsme si přepsali všechny rozhovory s respondenty do písemné podoby. Poté proběhla počáteční analýza dat pomocí otevřeného kódování. Nejprve jsme přepsaný rozhovor rozdělili na jednotky. Těmto vzniklým jednotkám jsme přidělili nějaký kód, který jsme si pojmenovali. Po vytvoření seznamu kódů jsme mohli začít s kategorizací. Vzešlé kódy z otevřeného kódování jsme seskupovali podle podobnosti a tím nám vznikly jednotlivé kategorie.

Uvedené schéma nám reprezentuje jednotlivé kódy a kategorie.

Obrázek 1. Přehled kategorií a kódů

Axiální kódování

Navazující technikou na otevřené kódování je axiální kódování. Cílem tohoto kódování je vytvářet spojení mezi kategoriemi a subkategoriemi, k čemuž se používá paradigmatický model. Kategorie vzešlé z otevřeného kódování přiřazujeme k jednotlivým položkám paradigmatického modelu (Švaříček, Šedřová, 2014).

Selektivní kódování

Při selektivním kódování vybereme jednu klíčovou kategorii, kolem níž je seskupován základní analytický příběh. K této jediné centrální kategorii jsou následně vztaženy všechny ostatní kategorie. Ta by měla odpovídat zkoumanému jevu, dobře ho popisovat. Většinou se jedná o kategorii zasazenou do paradigmatického modelu jako jev. Jde o popis pravidelností, opakujících se vztahů mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií (Švaříček, Šedřová, 2014).

Nyní se zaměříme na základě našich cílů na zjišťování názorů učitelů OU na současnou nabídku oborů pro osoby s MP, na příčiny neúspěchu osob s MP při profesním vzdělávání, na profesní připravenost osob s MP při vstupu na trh práce, na šance uplatnění se na trhu práce a na to, jakým způsobem si osoby s MP hledají práci. Poté budeme hledat odpověď na výzkumnou otázku: „ Jaké faktory působí na uplatnění osob s MP na trhu práce pohledem učitelů odborných učilišť?“ Vytvoříme paradigmatický model, který nám znázorní vazby mezi subkategoriemi a kategoriemi. Poté identifikujeme hlavní kategorii a uvedeme vztah této kategorie k ostatním kategoriím.

5.1 Kategorie „Být jako ostatní“

Tato kategorie zahrnuje vztah osob s lehkým mentálním postižením k hodnotám jako je práce, spokojenost sám se sebou, touha něco dokázat, být užitečný. Osoby s lehkým mentálním postižením, když začínají studovat na odborném učilišti, mají každý odlišný pohled na studium a na budoucí život. Na každém záleží, jestli chce nebo nechce.

R4 uvádí:..., *Je to různé. Někteří žáci přicházejí s tím, že doma pečou, nejprve s maminkou, pak již samostatně, s těmi je radost pracovat.* “ Žáci, kteří jsou doma vedeni k tomu, aby doma pomáhali a něčemu se naučili, jsou i ve škole aktivní a mají snahu se něčemu novému naučit. Jestliže někdo chce, tak ho moc nezajímá, zda to vyučí v oboru tesař či tesařské práce. Tady se nám potvrzuje, že někdy nezáleží na tom, jestli má člověk nějaký handicap, ale touha něco dokázat, jít si za svým snem, i když ta cesta není jednoduchá. Záleží také samozřejmě na každém jednotlivci, jestli projeví zájem o daný obor. Někteří se snaží už od začátku studia, studium zdárně dokončí a uplatní se v zaměstnání. R3 má zkušenost takovou: „...*Většinou je daný obor baví nebo je v průběhu školy začne bavit a ti se nadchnou pro obor a jsou spokojení. Jiní už sem přijdou s tím, že ví, co je baví a vybrali si obor podle zájmu.*“ Další dva respondenti jsou toho názoru, že je vždy lepší, když žák s lehkým mentálním postižením má představu o tom, co by chtěl v budoucnu dělat a podle toho si také obor vybere, anebo má to štěstí, že obor, který studuje, i když nebyl preferujícím, ho začne v průběhu studia bavit a je nakonec spokojený. R5 má podobné zkušenosti: „... *Někteří žáci s lehkým mentálním postižením nemají představu o tom, co by chtěli v životě dělat, ale dosahují dobrých studijních výsledků v učení a když je začne opravdu něco bavit, jsou vytrvalí a obor dokončí s vynikajícími výsledky. To jsou ale výjimky.*“

Většina respondentů uvedla, že i když žák daný obor na začátku studia nebavil, časem názor změnil, snaží se a je nakonec spokojený. Jiní mají svůj sen a do odborného učiliště se těší, vyberou si obor, který chtěli a je radost s nimi pracovat. Další skupinou jsou žáci, kteří mají doma rodiče, kteří pracují a také je doma k práci vedou. Ti také obor dokončí a uplatní se i v zaměstnání. Objeví se i takoví žáci, kteří nemají představu o tom, jaký obor by byl pro něj vhodný, ale protože dosahovali dobrých výsledků i na základní škole, mají dobré výsledky i na odborném učilišti a prostě chtějí školu dokončit a vyučit se.

5.2 Kategorie „Škola - základ života“

Tato kategorie se týká všeho, co má spojitost se školním prostředím. Žáci s lehkým mentálním postižením mají snížené požadavky ve vzdělání, ale i tak mívají problémy s učením a to zejména na vyšším stupni vzdělávání. Přechodem žáci s lehkým mentálním postižením ze základní školy na odborné učiliště, mívají většinou velké problémy s teoretickou výukou. R5 uvedl: „...ve všeobecných předmětech se vyskytují velké nedostatky, nejvíce z předmětů jako je český jazyk, matematika, občanská výchova. Samozřejmě k nám nastupují žáci, kteří měly dobré výsledky na základní škole, ale také žáci se špatným prospěchem.“ Většina respondentů uváděla, že velkým problémem je teoretická výuka. Učivo základní školy není tak náročné a přestup na střední odbornou školu působí mnohým problémy s učením. Učitelé se žákům ale snaží usnadnit výuku teoretických předmětů a tolik je nezatěžují, učí je vzhledem k jejich postižení, jen to nejdůležitější. Žáci s lehkým mentálním postižením, když nastupují na odborné učiliště, nemají vůbec žádnou představu o tom, jak náročné studium je čeká. R4 má na tuto skutečnost takový názor: „...Žáci s lehkým mentálním postižením při studiu odborné školy mají odlišné představy o náročnosti studia a požadavcích v jednotlivých předmětech a na odborném výcviku.“

Do této kategorie jsme zahrnuli problematiku současné nabídky oborů pro LMP žáky. Většina učitelé měla názor, že je současná nabídka oborů dostačující, zbytek byl jiného názoru. R1 uvedl k situaci nabídky oborů toto: „...Obecně bylo snahou JMK soustředit E obory do méně škol vzhledem k potřebě speciálních pedagogů, což se také stalo. Myslím, že nabídka je vcelku dostatečná, už vzhledem k tomu, že ne každý H obor má i E verzi.“ Zbylí respondenti, kteří souhlasili s tím, že je nabídka oborů dostačující, ještě připomenuli, že je důležité sledovat, s jakým oborem se v daném regionu lze uplatnit na trhu práce a také jsou nabídky oborů podle pohlaví dětí. Ti, kteří nesouhlasili s tím, že je

nabídka oborů dostatečná, ale uvedli, že i tak se na trhu práce osoby s LMP uplatní. R5 podotýká: „...*Žáci s LMP mají omezené možnosti výběru oborů. Podle mého názoru je nabídka nedostačující.*“ Další respondent souhlasí a doplňuje: „...*Myslím, že nabídka oborů je nedostačující. Vzhledem ke klesajícímu počtu žáků je nabídka neustále regulována a omezována a některé obory nemohou být naplněny.*“

To, jak se žákovi bude dařit ve studiu nebo jestli bude mít snahu uplatnit se na trhu práce má souvislost s motivací a také v tom, jak toho žáka ovlivní jeho učitel. Některé děti ho mají za svůj vzor. R5 vypověděla: „...*Záleží hodně na motivaci, na přístupu pedagogů k žákům, jak se nadchnou.*“ R3 má podobné zkušenosti: „...*Hodně záleží na pedagogických pracovnících, jak umí namotivovat a osobním příkladem nadchnout pro obor.*“

V rámci této kategorie je potřeba zahrnout také to, jestli v rámci oboru mají dostatek praktických zkušeností tzn. dostatek praxe. Všichni oslovení respondenti se shodli na tom, že je praxe opravdu dostatek hodin a žáci jsou na praxi rádi. R1 dodává: „...*Ve mnou vyučovaných oborech mají žáci první dva roky týden praxe a týden teorie, ve třetím ročníku pak 8 dnů praxe a 2 dny teorie. U těchto žáků je praxe naprosto zásadní, spolu s odbornými předměty. V naší škole je běžné, že žáci vykonávají odborný výcvik na konkrétních stavbách, dělají tedy pod vedením mistra konkrétní úkoly a nestavějí Potěmkinovy teoretické vesnice. Je velmi dobré, že škola umožňuje žákům praxi u třetích osob*“. Zkušenosti s žáky jsou takové, že většina z nich dokáže pracovat samostatně a jsou manuálně zruční. V jiné odborné škole se v prvních ročnících střídá týden teorie s praxí a v posledním třetím ročníku mají žáci každý týden čtyři dny odborného výcviku a jeden den výuku teoretických předmětů. Tím jsou dostatečně připraveni na úzkou specializaci dle nároků E oboru.

K této kategorii se váže i to, že žáci s LMP jsou žáci se speciálními vzdělávacími potřebami, nezvládají tolik učiva a i zátěže na praxi a jsou snadno unavitelní. Musí se k nim přistupovat individuálně a přizpůsobit jejich handicapu formu a metody výuky. Jejich unavitelnost a nesamostatnost a možné přidružené zdravotní problémy, jsou také možná faktory, které mohou figurovat při uplatnění osob s LMP na trhu práce. Může se stát ale i to, že problém uplatnit se na trhu práce mohou mít i žáci z H oborů, kteří většinou přijdou na odborné učiliště ze základní školy a nejsou žáky se SVP. R1 je toho názoru, že: „...*inkluze je věru mocná čarodějka. Někdy se v H oborech vyskytují žáci, kteří neumí ze základní školy číst ani psát a naopak na E oborech najdeme dost chytrých, šikovných a pracovitých žáků. Tato situace není ale tak častá, ale stává se.*“ Respondenti také uváděli,

že problém s následným uplatněním na trhu práce vidí také ve zdravotním stavu osob s LMP. Spousta žáků má pomalé pracovní tempo, jsou snadno unavitelní, nesamostatní, mají různé zdravotní problémy, mentální, psychické a psychiatrické. Jiný respondent k tomu dodává: „...Máme žáky, kteří i přes svůj handicap, což mohou být další diagnostikované nebo i nediodagnostikované postižení, či závažné poruchy chování a sociální fobie, ve škole vyvíjejí snahu a nejsou s nimi víceméně problémy. Co se týká praktického vyučování, více by ho nezvládli, jsou snadno unavitelní.“ Respondenti se shodují také v otázce kontroly a dohledu nad žáky s LMP. I když mají dostatek praxe a práci zvládají, ten neustálý dohled je potřebný. Jelikož se jedná o osoby s handicapem, je důležité respektovat žákovu individualitu: „...Každý člověk je specifický a proto je vše třeba posuzovat individuálně vzhledem k jejich handicapu. Tím myslím teoretickou i praktickou výuku.“

5.3 Kategorie „Všichni máme svůj sen“

K této kategorii se váže budoucnost osob s lehkým mentálním postižením. Mají také své představy a přání. Práce, kterou by po ukončení vzdělání mohly dělat, se vymezuje hlavně na pomocné práce. V mnohých případech, vzhledem k jejich handicapu, se uplatní na trhu práce jako pomocná síla ve stravovacích zařízeních, ve stavebnictví, v úklidových firmách atd. Každá práce je důležitá a pro tyto osoby s MP obzvlášť. R1 má zkušenosti takové: „...Samozřejmě, že to někteří dotáhnou jen k házení do míchačky, protože jsou nedostateční. Ale ráno vstanou a jdou do práce. Aspoň to je ta škola naučila a oni jsou spokojení. Jeden z mých nejslabších žáků, co jsem kdy učil (Pane učiteli, jak jste se jmenoval za svobodna?), kope hroby. Má staré auto, lopatu, krumpáč a pár prken a provazů, ale uživí se!“ Absolventi školy se z výpovědí respondentů uplatní jako pomocní pracovníci v různých oborech, ale často na zkrácený úvazek. Mohou se uplatnit i v chráněných dílnách, často pracují ale i mimo obor, kterým se vyučili. Zcela zásadně tuto skutečnost ale ovlivňuje míra postižení každého jedince. Jsou připraveni na pozici pomocných pracovníků a také se na tuto práci těší. R6 dodává: „...Pokud jsou děti šikovné a mají o práci zájem, tak uplatnění najdou. Třeba jako pomocné práce v pekárnách nebo potravinářských provozech. Také mohou pracovat v chráněných dílnách, pokud je někde v dosahu dopravy.“ Další respondent doplnil, že většina žáků po ukončení odborného učiliště si chce, nebo hledá práci a záleží na současné nabídce trhu a regionu, ve kterém bydlí.

Jak už jsme zmínili, někteří žáci s LMP dosahují na odborném učilišti výborných výsledků a mají svůj cíl, to, co by chtěli ještě dokázat i přes svůj handicap. Jsou případy, kdy žáci s LMP vystudují postupně dva obory. R1 vypověděl k otázce pokračování ve studiu takto: „...*To je zase žák od žáka. Žáci na E oborech v dalším maturitním studiu často nepokračují z důvodu nedostatečné znalosti cizího jazyka, jejich handicap v maturitním oboru by byl příliš velký. Co je ale u těchto žáků častější, že studují další obor. To jsou tzv. klad'asové, kteří si řeknou: „dal jsem zedníka, tak dám i tesaře a budu se mít jednou líp.“. Mohou také zkusit H obor, který je ale náročnější.*“ To, jestli žák je žák úspěšný ve studiu záleží na více faktorech. Ti, kteří jsou úspěšní od základní školy, většinou pokračují ve studiu a volí další E obory, nebo pokračují ve studiu H oboru. Důležitým faktorem v pokračování ve studiu a naplnění svého cíle hraje rodinné prostředí. Ti nejméně úspěšní, je jich ale minimum, se ojedinele pokouší i o nástavbové studium. Jiný respondent doplnil: „...*To je individuální. Většinou žákům s LMP záleží na vzdělání, záleží jim i na dobrých vzdělávacích výsledcích a chtějí získat výuční list. Někteří pokračují v dalším vzdělávání na zkráceném studiu.*“ Další názor poukazuje na individualitu a schopnosti žáka: „...*Záleží na samotném žákovi a také samozřejmě jeho schopnostech, co chce dokázat a jaký má cíl. Někteří žáci se vyučí dvěma různými obory.*“ Názory jsou i takové, že žáci s LMP jsou na tom podobně jako žáci klasických oborů, kde jsou žáci, kteří chtějí něco dokázat a ti, kteří jsou rádi, že dostudují: „...*Je to všude stejné. Jsou žáci, kteří od začátku studia vědí, kam to chtějí dotáhnout a žáci, kteří nemají o nic zájem. Ti, co chtějí, mohou vystudovat i dva E obory nebo zkusí H obor.*“

5.4 Kategorie „Není všechno růžové“

Tato kategorie je spjata s negativními postoji žáků s LMP k výuce či uplatnění se na trhu práce. To, jestli se žák vyučí a bude pracovat, záleží na mnoha faktorech. V dnešní době je mnoho nástrah, kterým mladý člověk buď odolá, nebo podlehne. Mezi tyto nástrahy bezesporu patří návykové látky. Učitelé odborných učilišť či jakékoliv střední školy jsou ti, kteří řeší tyto problémy dnes a denně. R1 uvádí, že není rozdíl v tom, jestli žák studuje na E oboru či jiném: „...*Nemyslím si, že je velký rozdíl mezi E žáky a H žáky. Drogy jsou všudypřítomné a jsou běžným problémem. Také jsou častým důvodem neúspěchu a nedokončení studia.*“ Ne všude se ale vyskytují větší problémy s drogami. Většinou se řeší kouření o přestávkách v prostorách, kde se to nesmí a je to většinou řešeno domluvou či důtkami. Problém s tvrdšími drogami řeší Policie ČR. S tím souhlasí i jiný respondent a vyjmenoval mnoho důvodů, proč studenti neukončí odborného učiliště a

jedním z nich jsou také drogy: „...*Že ani E obor nezvládnou, je zapříčiněno hrubým porušením řádu a ve většině případech to souvisí s drogami.*“ *Že každý člověk může mít jiný náhled na věc, dokazují výpovědi ostatních respondentů, kteří se o problematice drog vůbec nezmínili. Udali jiné důvody neúspěchu žáka s mentálním postižením, o těch se zmíníme dále.*

To, jestli žák s LMP dostuduje a na socioekonomickém statusu rodiny. Mnoho žáků pochází ze sociálně znevýhodněného prostředí: „... *Polovina rodin našich žáků je neúplných, cca čtvrtina rodin je v exekuci, takže častým důvodem je i záškoláctví, které zapříčiňuje finanční problémy rodiny. Žáci z takto postižených rodin jsou už v raném věku vybaveni nedůvěrou v instituce, nevírou v budoucnost a negativním přístupem k okolí. To je u učňů mnohem častější problém, než v rodinách gymnazistů.*“ Nejčastějším důvodem nedokončení školy jsou finanční důvody. Rodiče nemají peníze na dopravu, svačiny, školní pomůcky, oblečení a ostatní věci denní potřeby a tím se odlišují od ostatních žáků. Tito žáci mají problém se zapojením se do kolektivu třídy a s tím souvisí absence těchto žáků, kteří nechtějí chodit do školy. R3 je toho názoru, že s nedokončením oboru může souviset i vzdálenost školy od místa bydliště žáka: „... *Mnohdy i vzdálenost školy od domova může způsobit problém. Rodiče nemají peníze na každodenní cestovné, raději děti ze školy omlouvají. Většinou po výplatě dávek žáci určitou dobu docházejí, až peníze dochází, je absence.*“ Další respondent vidí souvislost s ekonomickou situací rodiny i s tím, jaký obor si žák vybere. Někdy by měl zájem o jiný obor, ale je nedostupný svou vzdáleností. Rodiče by museli platit internát a na to spousta rodičů nemá: „... *Velkou roli hraje určitě dostupnost školy, vzdálenost od bydliště. Podle toho, jak jsou schopni se dopravit do školy, popř. být na ubytovacím zařízení. Někteří by si určitě vybrali obor dle svých zájmů, to se jim ale kvůli dostupnosti školy nenabízí už kvůli ekonomické situaci rodiny.*“

V rámci této kategorie je potřeba zahrnout i vliv prostředí na daného jedince. Někdy jsou to samotní rodiče, kteří nemají zájem o to, aby se jejich dítě vyučilo, potřebují, aby co nejdříve vydělávalo peníze, nebo se taky může stát, že dítě chodí do školy co nejdéle, do svých 26 let, aby rodiče brali dávky co nejdéle. Prostředím se rozumí i vliv kamarádů, kteří mohou působit pozitivně na daného jedince, nebo negativně. R1 má zkušenosti takové: „... *Někteří jsou ve škole jenom proto, protože rodiče mají z jejich studia finanční prospěch. Mají slevu na dítě a přídavky či jiné dávky. Jsou to zajišťovatelé slevových dávek, kterým je třeba 22let a jsou stále v 1. nebo 2. ročníku a maminky jejich vysokou absenci donekonečna omlouvají a kryjí je.*“ V tomto případě jsou rodiče ti, kteří

negativně působí na dítě a podporují ho v tom, že nemusí pravidelně chodit do školy, že když nechodí do školy, tak se vlastně nic neděje. Žáci si tak nevypěstují kladný vztah k práci: „...*To, že nedokončí obor a nepracují bývá zapříčiněno špatným rodinným zázemím, kdy rodiče nepracují, mají sami problémy, většinou jsou to absolventi dříve pomocných škol, takže žáci nemají žádný vzor a jdou ve šlépějích svých rodičů.*“ I já z vlastní zkušenosti vím, jelikož pracuji na škole zřízené podle §16 odstavce 9 školského zákona, že nějaké procento dětí z naší školy má jednoho z rodičů, který tuto školu v minulosti navštěvoval. Důvodem mohou být i další okolnosti: „...*že ani E obor žáci nezvládnou je zapříčiněno sociálními problémy rodiny, nebo je ovlivní kamarád, který nestuduje nebo jsou to zdravotní důvody (zejména u psychiatrických diagnóz), těhotenství. Vliv rodiny hraje si myslím, velkou roli.*“ R4 nevidí neúspěšnost žáků v rodinném prostředí či vlivem kamarádů, ale spíše poukazuje na požadavky v jednotlivých předmětech a na praxi. Náročnost učiva může být také příčinou neúspěchu. Ne všichni žáci s LMP zvládnou nároky, který daný obor má. Další respondent souhlasí s tímto názorem a taky se přiklání spíše k náročnosti učiva a jeho nezvládnutí a to má za následek nezáměr a neúspěch. R6 má názor na neúspěch žáků takový: „...*Nejčastějším důvodem skončení studia je to, že nefunguje podpora rodiny, rodičům je jedno, jak žák prospívá. Mívají problém i s pravidelnou docházkou, z důvodu brzkého ranního dojíždění, kdy se rodič nepostarává o to, aby byl žák včas ve škole.*“ Další respondent vidí důvody nedokončení studia v tom, že žáci mají velký problém s náročností studia. Přesto, že jsou na ně kladeny při vzdělávání menší nároky, mnohdy studium nedokončí. Jeho názor je, prodloužit dobu vyučení na čtyři roky a maturitní obor na pět.

5.5 Kategorie „Je to můj život“

Tato kategorie je o samotné osobě žáka, který navštěvuje školu a už ví, že nikdy pracovat nebude. Jak je to možné? A co je příčinou takového přesvědčení, že člověk už v tak mladém věku ví, že pracovat nebude? Výpovědi učitelů jsou podobné a v mnohém se neliší. Nejčastěji vypovídali o sociálním systému, který umožňuje i nepracujícím docela slušně vyžít a také o motivaci, která je důležitá k tomu, aby byl člověk se sebou spokojený. R1 uvedl: „...*Žáci z neúplných rodin či z rodin, které mají finanční problémy, sociální, mají v sobě zakódován pesimistický až negativní přístup ke všemu. Je to v nich a nedá se s tím nic dělat. Někteří žáci s tímto postojem často studium nedokončí.*“ Žáci, jejichž rodiče nikdy nepracovali a celý život pobírají sociální dávky, jen stěží budou chtít pracovat a uplatnit se na trhu práce. Nemají žádný vzor a ani motivaci. Těmto žákům je úplně jedno,

jestli školu dokončí a rodiče je v tomto nezájmu víceméně podporují. Jsou to většinou rodiče, kteří na své děti nikdy neměli čas, nemají o ně zájem a to většinou z důvodu závislosti. Jiní dva respondenti shodně uvedli, že za nezájmem žáků o studium či o cokoliv je také způsobeno absencí zájmu rodičů o žáka: „...*Někteří rodiče nemají ponětí, jaký obor vůbec jejich dítě studuje nebo jestli má zrovna týden praxe či výuky. Takoví žáci jsou nemají žádnou motivaci a někdy nedokončí studium. Proč taky. Některé žákyně řeší nezájem rodičů těhotenstvím, aby nemusely zůstat s rodiči.*“

5.6 Kategorie „Stačí tak málo“

K této kategorii se zaměříme na možné zaměstnavatele žáků s LMP. Překážek, které brání zaměstnávání absolventů s LMP je mnoho. My jsme se na tento problém ptali pedagogů, kteří tyto žáky učí, ne přímo zaměstnavatelů, takže budeme znát názor jen jedné strany. Učitelé přichází do styku s některými zaměstnavateli, když vykonávají žáci praxi u třetích osob a mají odpovědi na otázku, co je příčinou neochoty přijmout takto handicapovaného absolventa. Uvádí různé faktory, které jsou toho příčinou. Někdy je to nedostatek informací o tom, co jsou absolventi s LMP schopni dělat za práci, předsudky o absolventech s LMP (špatný vztah k práci, nízká aktivita, samostatnost, nízká výkonnost, nedostatečná praxe, nízké znalosti, vyšší nemocnost...). R1 si o této problematice myslí: „...*Zaměstnavatelé se o nějaké LMP, inkluzi, RVP, ŠVP, školský zákon, názory a doporučení ČŠI a další „školské“ záležitosti vůbec nezajímají. Jsou to podnikatelské subjekty a smyslem a účelem podnikání je jak známo vytvoření zisku.* A také poukazuje na problém, který je nutné řešit i jinde a napomohl by také k tomu, aby osoby s LMP měly větší znalosti v oblasti finanční gramotnosti: „...*Pro co bych mohl doporučit naši školu je následující věc. Obory E historicky neměly žádnou výuku toho, čemu je dnes moderní říkat „Otázky ze světa práce“.* My žáky ve třetím ročníku neučíme to, jaký je rozdíl mezi komanditistou a komplementářem a podobné vědomosti. My je učíme, co musí obsahovat pracovní smlouva, co je zkušební doba, jak získat živnostenský list, jaký mají nárok na dovolenou, která se zaměstnavateli neoznamuje, nýbrž se o ni žádá.“ Také vzpomněl, že by žáci měli mít základní informace z oblasti mezd, pracovněprávních vztahů, tzn. spočítat si výplatu, vědět, že mzda ve smlouvě se uvádí v hrubém a že je nárok na pracovní přestávku a na jisté příplatky atd. To jsou podle něj důležitější věci než odbornost. Už proto, že jsou to žáci s lehkým mentálním postižením a jsou zranitelnější a nemají takové znalosti v této problematice jako ostatní studenti studující jiné než E obory. Další překážkou ovlivňující uplatnění na trhu práce je problém: „...*s pracovním tempem, které je u těchto žáků*

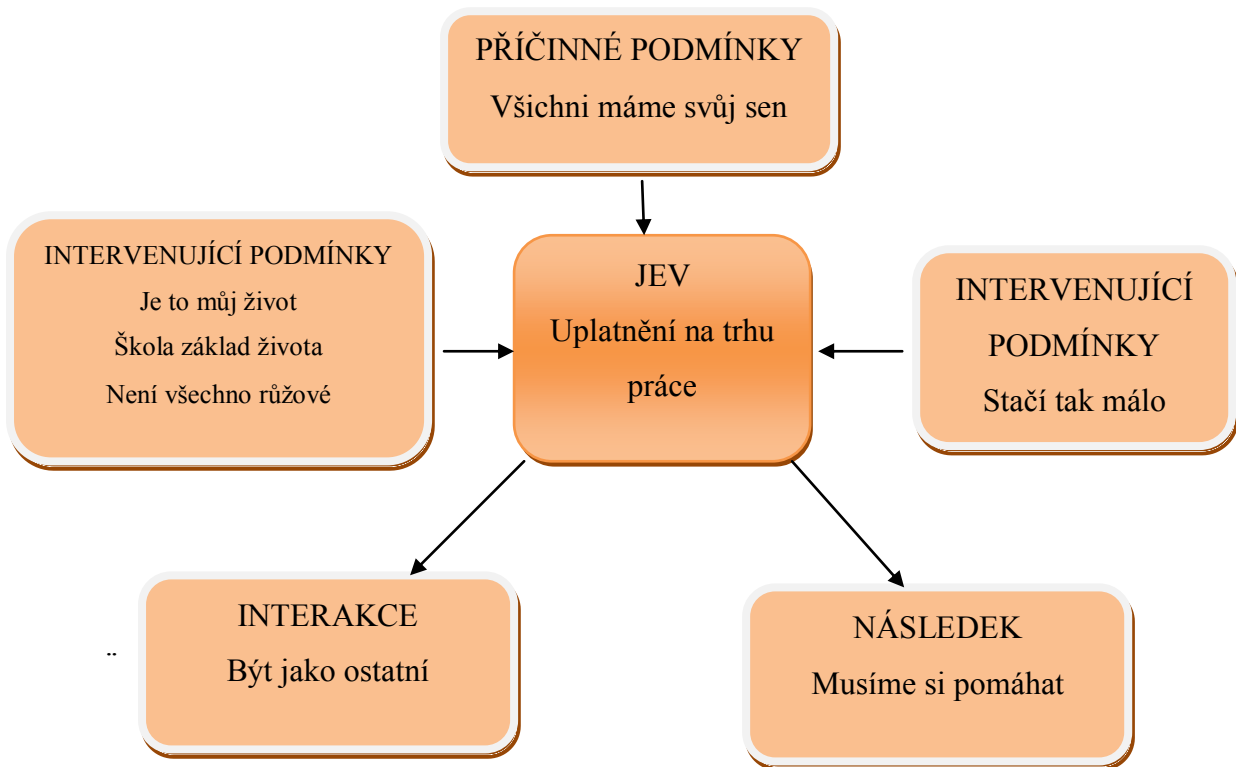
pomalejší a potřebují aspoň ze začátku dohled, problém se začleněním se do pracovního kolektivu, s autoritami, s nedostatečnou zručností, vytrvalostí, schopností dokončit stanovené úkoly, s kvalitou práce. Je toho mnoho a také v tom hraje roli nedostatek informací o tom, co mohou od absolventů s mentálním postižením očekávat, jakou práci jsou schopni samostatně vykonávat.“ Důvodem mohou být i z obavy časté nemocnosti osob s LMP, které vzhledem k postižení mohou být opodstatněné. Také určitá netrpělivost se zaučením takového jedince může být důvodem propuštění ještě ve zkušební době. R5 poukazuje i na překážky, které souvisí se školou: „...příčinou překážek, které školy mohou výrazně ovlivnit, jsou nedostatečné kontakty se zaměstnavateli, nedostatek informací zaměstnavatelům o tom, co jsou schopni absolventi s LMP dělat, nedostatek oborů, které jsou potřebné na trhu práce v určitém regionu, nedostatečná kvalifikace žáků s LMP.“ Škola by měla více spolupracovat se zaměstnavateli a zprostředkovat kontakty na absolventy s LMP v regionu, také by mohli ve spolupráci se zaměstnavateli probíhat akce školy, různé soutěže, kde by zaměstnavatelé získali více informací o absolventech. R6 vypověděl, že zaměstnavatelé mají většinou nedostatek informací o typu postižení budoucího zaměstnance, neboť uchazeč o práci má obavy z nepřijetí. Občas se také setkávají s nepochopením ze strany zdravých lidí, chybí vstřícnost a určitá pozitivita k handicapovaným osobám. R7 se zamyslela i nad těmi zaměstnavateli, kteří ještě neměli tu možnost se z absolventy E oborů setkat: „...Myslím, že většina zaměstnavatelů, pokud se s našimi absolventy v pracovním procesu nesešla, nemá o jejich postižení a možnostech představu. A to jak v pozitivním, tak i negativním smyslu. Neví, co od nich mohou očekávat, co jsou schopni zvládnout a co je nad jejich síly. Buďto předpokládají, že budou pracovat jako ostatní (i toto dokážou zvládat), nebo je vidí jako neschopné vyžadující dohled, specifické podmínky a úlevy.“ Dále neopomenul zmínit to, že někteří zaměstnavatelé zaměstnávají osoby s LMP jen kvůli finančním výhodám. Přijmou je do práce a ještě v průběhu zkušební doby se jich snaží zbavit.

5.7 Kategorie „Musíme si pomáhat“

Absolventi s lehkým mentálním postižením patří ke skupinám, které se na trhu práce obtížněji uplatňují. Osoby s lehkým mentálním postižením mají v získávání informací, obstarávání osobních záležitostí omezené prostředky a schopnosti, tudíž většinou potřebují pomoc a podporu ostatních. I přes velkou nabídku pestrou nabídku pomoci záleží především na samotném jedinci, na jeho schopnostech, stupni postižení a na tom, jakým způsobem svá omezení řeší. I přesto, že je způsobů podpory pro tyto osoby

hodně, hodně těchto žáků nepřechází plynule do zaměstnání a práci z nějakého důvodu nenaleznou. Kdo jiný by měl těmto osobám pomoci s hledáním práce než samotní rodiče. Další, kdo by mohl podat pomocnou ruku, jsou pracovníci ze škol, pracovníci na úřadech práce, různé neziskové organizace, občanská sdružení, příspěvkové organizace, veřejně prospěšné organizace. Jedná se o sociální služby (sociální rehabilitace, odborné sociální poradenství atd.), agentury podporovaného zaměstnání a další organizace. Ve výpovědích pedagogů se nejvíce objevuje pomoc ze strany nejbližší rodiny. R1 je tohoto názoru: „...S hledáním zaměstnání nejvíce pomáhají rodiče, zejména ti, kteří někdy pracovali.“ Přiklání se ale i k variantě pomoci ze strany školy, kdy školy umožňují žákům praxi u třetích osob, což se zdá být velmi přínosné. „...Žáci absolvují během studia řadu odborných exkurzí ve firmách, na stavbách a jsou i firmy, které jsou ochotny přijet do školy a dělat tam nábor učňů.“ Další respondentka uvádí, že pomoc v hledání zaměstnání vidí nejvíce v pomoci školy, kdy školy pořádají besedy s pracovníci úřadu práce. Také jezdí do různých firem na exkurze v rámci studia a mají představu, kam by mohli po ukončení studia nastoupit. Někteří mají i takové štěstí, že jim firma, u které vykonávali praxi, nabídne práci sama. Pomáhají jim také rodiče, známí, kamarádi, kteří je doporučují. Mohou hledat práci i přes různé portály na internetu či agentury. Jiní zmínili pomoc kariérového poradce, který na škole pravidelně předává žákům informace a pracovní nabídky, také absolvují pravidelné přednášky z úřadu práce, kde získávají aktuální nabídky pracovních příležitostí a další důležité informace. R6 také zastává názor, že osoby s LMP potřebují podporu a pomoc při hledání zaměstnání a že jenom velmi výjimečně jsou schopni si najít práci sami: „...Na škole pracuje kariéerní poradce, výchovný poradce. Chodí na úřady práce, kde je jim problematika vysvětlena. Také jim pomáhají rodiče a známí.“ Stejného názoru jsou i ostatní respondenti, doplnili jen, že škola ví o zaměstnavatelích, kteří absolventy odborných učilišť zaměstnávají a informace jim ohledně absolventů předávají.

5.8 Znázornění vztahů mezi kategoriemi

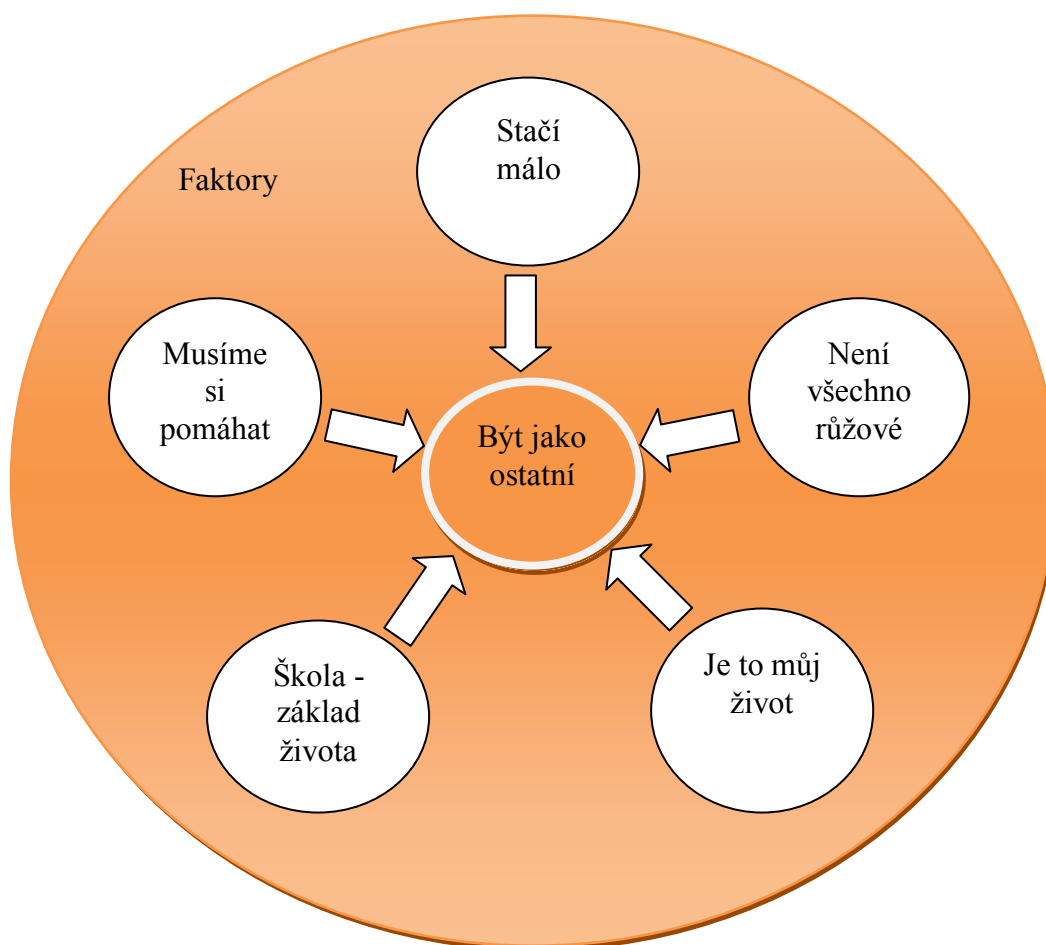
Obrázek 2. Znázornění vztahů mezi kategoriemi

Dalším krokem v našem výzkumném šetření, čímž je axiální kódování, nám vznikl paradigmatický model, který znázorňuje vztahy mezi kategoriemi. U našeho výzkumného šetření paradigmatický model axiálního kódování tvoří příčinné podmínky, kterými jsou sny a přání osoby s lehkým mentálním postižením, které má a ty mu mohou dopomoci k tomu, aby byl v životě také úspěšný, byť bude třeba jen vykonávat pomocné práce nebo se zvládne vyučit dvěma obory a bude mít větší šanci získat práci, která bude například lépe ohodnocena a získáním práce tak dosáhne svého cíle. Z těchto příčinných podmínek, kdy osoba s LMP začíná pracovat na tom, aby se v budoucnu uplatnila na trhu práce, tak tuto snahu či cíl jsme si určili jako jev paradigmatického modelu. Na tento jev uplatnění se na trhu práce působí současně intervenující podmínky. Těmi rozumíme faktory, které mohou jak pozitivně tak negativně ovlivňovat to, jestli se osoba s LMP uplatní na trhu práce. Pozitivně ovlivňuje žáka s LMP škola, která má vliv na osobnost žáka, na jeho motivace, na jeho profesní život, dále jsou to pedagogové, kteří mohou být vzorem. Negativní faktory tohoto jevu jsou špatné vzory v rodině, kdy rodiče nepracují a k práci nevedou ani svoje děti, socioekonomický status rodiny, různé závislosti, negativismus vůči všemu, nastavení

sociálního systému, špatné studijní výsledky. Dalšími intervenujícími podmínkami je informovanost a větší vstřícnost k těmto osobám či upuštění od předsudků vůči osobám s LMP, jejíž změnou by se usnadnil vstup osob s LMP na trh práce. Následkem celého jevu je zjištění, že je mnoho osob s LMP, které chtějí vystudovat obor, chtějí pracovat, jdou si za svým cílem i když musí překonat různé překážky. V interakci s jevem uplatnění se na trhu práce je osoba s LMP, uznává hodnoty jako je práce, která chce být užitečná, má touhu něco dokázat a chce být spokojená sama se sebou i se svým životem.

5.9 Jaké faktory působí pohledem učitelů odborných učilišť na uplatnění osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce?

Abychom mohli naplnit selektivní kódování, je nutné vybrat centrální kategorii, se kterou jsou vázány faktory působící na uplatnění osob s LMP na trhu práce.

Obrázek 3. Výběr centrální kategorie

Jestliže nahlédneme hlouběji do doposud nasbíraných a analyzovaných dat, tak existuje jedna kategorie, která se váže na další a tou je kategorie „být jako ostatní“, která se vztahuje k samotné osobě žáka s LMP, který vstupuje na učiliště, zpočátku neví, jestli ho

studovat daný obor bude bavit, jiný dosahoval na základní škole dobrých výsledků, tak doufá, že školu zvládne, další má podporu ve své rodině a má určitý vztah k práci, někteří se na studium vybraného oboru těší. Na tohoto žáka s LMP, který chce být jako ostatní, působí mnoho vlivů, které mohou ovlivnit jeho budoucnost. Může to být škola, která daného žáka dovést svou motivací k úspěšnému dokončení studia či se může stát, že vzhledem k náročnosti učiva žák neuspěje a studium nedokončí. Dalším faktorem, který působí na samotnou osobu žáka s LMP, který chce být jako ostatní, je vliv prostředí, ve kterém žije. To, jaký je socioekonomický status rodiny, může působit negativně na osobu s LMP a má vliv na úspěšné ukončení studia. Dalším problémem jsou drogy, které jsou dnešní mládeže fenoménem. S tím souvisí i vliv kamarádů, kteří mohou působit v negativním slova smyslu ve spojitosti s návykovými látkami. Dalším faktorem může být nepodnětné prostředí žáka, kdy rodiče nepracují a nevyžadují to ani po svých dětech. Souvisí to se sociální politikou, kdy některým rodinám stačí pobírat sociální dávky a nemají potřebu pracovat. Jestli bude osoba s LMP úspěšná i na trhu práce souvisí se znalostí a ochotou budoucích zaměstnavatelů osoby s LMP zaměstnávat. Jejich neinformovanost o druhu postižení či názor, že tyto osoby nemají skutečný zájem pracovat, vede k jejich neochotě je zaměstnat. V neposlední řadě je potřeba, aby osobě s LMP, když úspěšně dokončí školu, někdo pomohl najít práci, protože pro něj samotného vzhledem ke svému handicapu je to velice obtížné. Jestliže nikdo takový se nenajde, stěží se takový jedinec na trhu práce uplatní.

6 INTERPRETACE DAT

Název první kategorie je **Být jako ostatní**. Název této kategorie nám napovídá, že se jedná o samotnou osobu s lehkým mentálním postižením, která nastoupí po ukončení základního vzdělání na odbornou školu a má zájem studovat a vyučit se. Z výpovědi respondentů je patrné, že většina osob s LMP, jestliže se na odborném učilišti rozhodne studovat, má snahu vystudovat, i když obor, kterým se má vyučit, ho tolik nebaví. Časem ale změní názor a nakonec je spokojený a studium dokončí. Jiní nemají vůbec představu, co by chtěli v budoucnu dělat, ale ve škole se jim daří, jsou šikovní, tak obor vystudují a mnohdy pokračují dál ve studiu. Dále sem patří skupina osob, která si jde za svým snem a těší se, až školu dostudují a budou dělat práci, která je bude bavit. Jak uvedla jedna respondentka, nejlépe se ale spolupracuje s těmi, u kterých je znát, že mají rodiče, kteří pracují a tím jsou pro své děti vzorem.

Druhá kategorie má název **Škola - základ života**. V této kategorii jsme se zaměřili na instituci školy, jak může ovlivnit úspěšnost a tím následné uplatnění osob s LMP na trhu práce. Respondenti uváděli, že důležitým prvkem, který může pozitivně ovlivnit budoucnost osoby s LMP, je osobnost učitele. To, jak umí žáky namotivovat a nadchnout pro daný obor a studium celkově. Také záleží na individuálním přístupu pedagoga k jedinci, protože tito žáci jsou snadno unavitelní a potřebují povzbudit, aby studium dokončili. Dalším aspektem, který se týká školní výuky je náročnost studia. Osoby s LMP většinou nemají o náročnosti studia představu. Teoretické předměty někteří nezvládají, i když mají snížené požadavky na vzdělání, proto se jim pedagogové snaží výuku usnadnit tím, že je příliš nezatěžují a učí je jen to nejdůležitější. Naopak praktickou výuku osoby s LMP zvládají, jsou zruční a ve většině případů samostatní. Praxe mají dostatek a rádi ji absolvují. Poslední záležitostí, kterou jsme se v této kategorii zabývali, byla nabídka oborů SOU pro žáky s LMP. Názory respondentů v této otázce byly nejednotné a podrobněji se o této problematice zmíníme v následující kapitole.

Všichni lidé mají své sny a přání, čeho chtějí v životě dosáhnout a ne jinak je to u osob s LMP. Tato třetí kategorie nese název **Všichni máme svůj sen**. Po ukončení vzdělání mají osoby s LMP obtížnější vstup na trh práce vzhledem k jejich handicapu. Když jsou ale šikovní, práci seženou. Většinou vykonávají pomocné práce, někdy na snížený úvazek, ale i za těchto podmínek jsou za jakoukoliv práci vděční a pracují rádi. To se většinou jedná o osoby s LMP, které ukončily vzdělání a mají vystudovaný jeden obor. Jsou ale i takoví, kteří vystudují dva obory a mají větší šanci na trhu práce.

Čtvrtou kategorií jsme nazvali **Není všechno růžové**. Jak název kategorie napovídá, zaměřili jsme se na negativa, která mohou způsobit nedokončení studia či neúspěšný vstup osob s LMP na trh práce. Návykové látky jsou jednou z mnoha příčin, proč osoba s LMP nedokončí studium. Tato závislost způsobuje mnohé problémy, kvůli kterým je žák ze školy vyloučen. Dalším problémem je absence žáků. Jedním z mnoha důvodů tohoto problému je socioekonomický status rodiny. Rodiče mnohdy nemají prostředky na každodenní dopravu svého dítěte do školy, na svačiny či jiné potřeby. Zamešká spoustu hodin a nebývá z toho důvodu klasifikován a mnohdy také z tohoto důvodu školu nedokončí. V neposlední řadě je prostředí osoby s LMP další příčinou neúspěchu. Je to jak rodinné prostředí, tak širší sociální okolí, jako jsou kamarádi, kteří mají problémy s chováním, nechodí do školy a mohou ovlivnit budoucnost žáka s LMP.

Pátá kategorie, která má název **Je to můj život**, se vztahuje k osobě s LMP a jejímu negativnímu postoji ke všemu a to jak k výuce, tak k práci a k životu celkově. Některé děti vyrůstají s rodiči, kteří nikdy nepracovali a žijí se sociálních dávek. Proto taky své děti nikdy k práci nevedly a ani u nich nevytěžovaly kladný vztah k práci. Většina z těch, kteří mají takový přístup k životu jako jejich rodiče, jdou v jejich šlépějích. Tito žáci nemají žádný vzor ani motivaci k tomu, aby vedli jiný život.

Předposlední šestou kategorií jsme pojmenovali **Stačí tak málo**. Předmětem zájmu jsou zde možní zaměstnavatelé, kteří nemají zájem osoby s LMP zaměstnávat z několika důvodů. Hlavním důvodem pohledem pedagogů jsou nedostatečné informace o těchto osobách a jisté předsudky, které zaměstnavatelé vůči osobám s mentálním postižením mají. Tento problém by se ale dal vyřešit, kdyby spolu školy a zaměstnavatelé, kteří mají možnost tyto absolventy zaměstnat, více komunikovali. Druhý problém tkví v neochotě potýkat se s problémy, které zaměstnanost těchto osob způsobuje. Tyto osoby jsou pomalejší a potřebují se déle zapracovat, zaměstnavatelé neví, co od těchto osob mohou očekávat (např. vyšší nemocnost, nedostatečná kvalifikace).

Poslední sedmá kapitola se týká pomoci osob s LMP uplatnit se na trhu práce. Kategorie nese název **Musíme si pomáhat**. Tito absolventi si práci sami nenajdou, musí jim pomoci někdo druhý. Většinou jsou to rodiče, nejbližší rodina, přátelé, známí. Druhou skupinou, která pomáhá je škola, která umožňuje praxi v různých firmách, kde si zaměstnavatelé některé z učňů sami osloví, nebo ve škole kariérový poradce. Jiným pomůže úřad práce, agentury, portály na internetu.

6.1 Shrnutí výzkumu

Pomocí analýzy dat z rozhovorů s respondenty - učiteli odborných učilišť, jsme mohli uskutečnit hlavní úkol této kapitoly. Je jím zodpovězení jak hlavní, tak dílčích výzkumných otázek. Dílčích výzkumných otázek v rámci výzkumného šetření bylo pět a hlavní výzkumná otázka byla jedna.

Jak učitelé odborných učilišť vnímají nabídku E oborů pro osoby s LMP a je dostačující k uplatnění těchto osob na trhu práce?

V této otázce se názory respondentů rozchází. Čtyři ze sedmi respondentů uvedli, že nabídka oborů je nedostatečná. Vzhledem ke klesajícímu počtu žáků je nabídka neustále regulována a omezována. Některé obory nemohou být naplněny a ani se v některých letech neotevrou, proto se stává, že si obor žáci nemohou vybrat podle svých zájmů, protože je výběr oborů omezený. Důležité je sledovat také uplatnění konkrétního oboru v regionu a také nabídku učebního oboru dle pohlaví dětí.

Při rozhodování o volbě profesního zaměření je v dnešní době nutné sledovat současné trendy poptávky na trhu práce po pracovních silách. Zájemci o studium by měli svůj zájem směřovat na perspektivní obory, aby nestudovali obor, s kterým se na trhu práce neuplatní. Autorky Červenková a Kotíková ve své práci z r. 2001, doporučují rozšířit nabídku učebních oborů tak, aby uspokojila poptávku na trhu práce a při rozhodování o volbě povolání hledat takové možnosti uplatnění, které budou v souladu s typem postižení (Červenková, Kotíková, 2001).

V diplomové práci kolegyně Červenkové z r. 2018 byly zjištěny poznatky, že jedním z důvodů neuplatnění se osob s LMP na trhu práce je nedostatečná přizpůsobivost vzdělávacího systému, obory pro osoby s LMP nejsou přizpůsobeny trhu práce a nenavazují na něj. Z jejího výzkumu je patrné, že nabídka oborů pro osoby s LMP je nedostatečná vzhledem k poptávce na trhu práce a jeho nárokům (Červenková, 2018).

Jaké příčiny neúspěchu vnímá učitel odborného učiliště při profesním vzdělávání osob s lehkým mentálním postižením jako nejzásadnější?

Odpovědi na tuto otázku byly velmi různorodé. Většina respondentů se ale shodla v tom, že nejčastější příčinou neúspěchu je rodinné zázemí. Rodiče nepracují, tak nevedou své děti k zájmu o práci, rodiny mají finanční problémy, nefunguje podpora rodiny. S tímto souvisí záškoláctví, kdy žáci mají neomluvenou absenci a jsou ze školy vyloučeni. Dále je

to odlišná představa o náročnosti studia a požadavcích v jednotlivých předmětech a na odborném výcviku, nebaví je obor, který si vybrali, což má za následek neúspěch, nezájem se nadále vzdělávat. Příčinou neúspěchu jsou i kázeňské důvody - páchání trestné činnosti, hrubé porušení školního řádu či všudypřítomné drogy, ovlivnění nestudujícího kamaráda. U děvčat je to většinou těhotenství. Příčinou neúspěchu mohou být i problémy zdravotní (zejména u psychiatrických diagnóz).

Těhotenství žákyně, které uvedli i respondenti jako příčinu ukončení profesní přípravy, uvádí i ve své knize Langmeier a Křejiřová z r. 2006.. Brzké zahájení sexuálního života u mládeže může souviset s nevyhovující emoční oporou v rodině, špatný školní prospěch, traumatické zážitky z dětství či sociokulturně znevýhodněné prostředí (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Tuto odpověď na výzkumnou otázku můžeme také podložit publikací od Vágnerové z r. 2008. Vliv nevhodného sociálního prostředí označuje za příčinu rozvoje rizikového chování. Tyto rizika rozdělila do několika kategorií, z nichž vybereme např. neúplnou rodinu, která neposkytuje dítěti vzorce chování, dále rodiče závislé na návykových látkách, rodiče jsou asociální (Vágnerová, 2008).

Ve své diplomové práci se kolegyně Janoušková z r. 2010 zabývala školní neúspěšností žáků s LMP na odborném učilišti a jejími příčinami. Z jejího výzkumu, který vedla s učiteli odborných škol, je patrné, že nejčastější příčinou neúspěšnosti žáků na odborném učilišti je nedostatečná motivace k učení. Druhou nejčastější příčinou je nedostatečný tlak ze strany rodičů k docházce do školy a třetí příčinou jsou potíže žáka s chováním a vůči autoritě učitele. Účastníci výzkumu jako další příčiny uvedli: zneužívání návykových látek, malý motivační efekt odejmutí sociálních dávek, nezájem o zvolený obor, podřadnost manuální práce, nedostatek finančních prostředků, rozumové schopnosti jsou nedostačující pro daný obor či problémy zdravotní. Z jejího výzkumného šetření vyplynulo, že na neúspěšnosti ve vzdělávání se podílí více faktorů (Janoušková, 2010).

Jaké poznatky mají učitelé odborných učilišť o připravenosti osob s LMP po ukončení vzdělávání ?

Všichni respondenti na otázku připravenosti žáků s lehkým mentálním postižením měli stejnou odpověď. Jak už bylo v práci zmíněno, odborné praxe mají během studia dostatek, takže všichni oslovení učitelé shodně uvedli, že jsou zruční a jsou dobře připraveni na úzkou specializaci dle nároků E - oboru a uplatní se většinou jako pomocní pracovníci. Samozřejmě je to také individuální vzhledem k jejich handicapu.

Již zmiňovaná Červenková ve své diplomové práci z r. 2018 se zabývala i připraveností osob s MP na pracovní uplatnění a z analýzy rozhovorů s pracovníci úřadu práce a s osobami s MP zjistili, že při ukončení vzdělávání absolventů není připravenost při odchodu ze školy příliš dobrá. Tímto zjištěním se liší od výzkumného šetření této diplomové práce, kdy respondenti - učitelé odborných škol jsou přesvědčeni o opaku, tedy dobré připravenosti osob s LMP při ukončení vzdělávání (Červenková, 2018).

Národní ústav pro vzdělávání ve svém průzkumu z r. 2011, který se zabýval překážkami zaměstnávání absolventů se zdravotním postižením, uvedl jako jednu z překážek nízké znalosti a dovednosti absolventů odborných učilišť a také nedostatečná praxe (NÚV, 2011). Také toto zjištění se liší od výzkumného šetření diplomové práce.

Jak hodnotí učitel odborného učiliště šance osob s LMP uplatnit se na trhu práce po ukončení vzdělávání a kteří činitelé je ovlivňují?

Někteří absolventi (hraniční postižení), jsou nezaměstnatelní a po ukončení studia nebo už v jeho průběhu dostanou invalidní důchod. Většina těch, kteří mají zájem, se na trhu práce uplatní, ale zaměstnávání osob s lehkým mentálním je velmi problematické a bez podpory státu by bylo velmi těžké. Respondenti také uvedli, že nabídka pracovních míst není velká a pracovní místa nejsou většinou vhodná pro osoby s LMP. Celkem je problematická dosažitelnost pracovních míst vzhledem ke vzdálenosti. Pokud absolventi bydlí ve větším městě, je najít práci jednodušší. Důležitá je také informovanost o absolventech. Budoucí zaměstnavatelé mají málo informací o tom, kde mohou vhodné absolventy vyhledat a jakou práci jsou schopni vykonávat. Větší spolupráce škol a zaměstnavatelů a zprostředkování kontaktů na žáky by přispělo ke zlepšení situace s uplatněním těchto osob na trhu práce.

Jak je uvedeno v teoretické části práce, existuje řada překážek, proč osoby s mentálním postižením mají menší šance uplatnit se na trhu práce. Ze strany zaměstnavatele

se jedná především o předsudky. Ty vyplývají z nedostatku zkušeností s mentálními jedinci v běžném životě i v zaměstnání. Proto také nemají představu o jejich schopnostech a dovednostech (Procházková, 2014).

S odkazem na teoretickou část můžeme konstatovat, že ze strany zaměstnavatelů stále přetrvávají stereotypy spojené se zaměstnáváním těchto osob. Ty jsou způsobeny tím, že postižené osoby jsou do značné míry vyčleněny z majoritní společnosti a nemají dostatek informací o jejich schopnostech. Ti se poté dostávají na okraj společnosti v oblasti vzdělávání, pracovního i společenského života. Důsledkem tohoto je vyšší nezaměstnanost osob s mentálním postižením (Pipeková, 2014).

Jakým způsobem si z pohledu učitele odborného učiliště osoby s LMP hledají zaměstnání?

Nejdříve musíme zmínit, že osoby s LMP si jen velmi výjimečně jsou schopny si najít práci, protože mají v získávání informací, obstarávání osobních záležitostí omezené prostředky a schopnosti. Osobám s lehkým mentálním postižením nejvíce pomáhají při hledání zaměstnání rodinní příslušníci, ať už se jedná o rodiče či nejbližší příbuzné. Dále je to škola, která umožňuje žákům praxi u třetích osob. Žáci absolvují během studia řadu odborných exkurzí ve firmách, na stavbách, kde se seznámí s různými zaměstnavateli a ti pak přijedou do škol a nabízí těmto učňům práci. Mohou to být i výchovní poradci, kariérový poradci, pedagogičtí pracovníci, pracovníci sociálních služeb. Využívají také pomoc pracovníků úřadu práce či pracovní agentury. Někteří absolventi mohou najít práci v nabídkách práce přes sociální sítě, inzeráty.

Diplomová práce kolegyně Červenkové z r. 2018 se ve svém výzkumu také zabývala nástroji, které využívají lidé s mentálním postižením k nalezení zaměstnání. Ty se odvíjí od možností nejbližšího okolí. Nejvíce osoby s mentálním postižením využívají pomoci rodiny, příbuzných a známých a agentur pro podporované zaměstnání. Lidé s mentálním postižením si jen velmi zřídka sami najdou zaměstnání, většinou potřebují pomoc. (Červenková, 2018).

Osoby s handicapem, které se ucházejí o zaměstnání, potřebují také pomoc v podobě poradenské služby. Na Úřadech práce pracuje poradenský psycholog, který je pro tuto práci vyškolen. Uzavřením pracovní smlouvy by ale pomoc pracovníka neměla skončit a ve spolupráci s SPC absolvovaného učiliště by měla pokračovat při adaptaci na zaměstnání (Červenková, Kotíková, 2001).

Hlavní výzkumná otázka:

Jaké faktory působí na uplatnění osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce pohledem učitelů odborných učilišť?

Na uplatnění osob s LMP na trhu práce působí mnoho faktorů. Ty, které působí nejvíce, se týkají prostředí, které osobu s LMP obklopuje. To nejpřirozenější je rodinné prostředí, se svým pozitivním i negativním vlivem. Jestliže je rodina funkční, rodiče pracují a mají vliv na vytváření postojů k práci a životu vůbec, je velká pravděpodobnost, že se na trhu práce uplatní. Pokud se jedná o rodinu dysfunkční, mající finanční problémy, neplní svou funkci, dítě nemá vzor ani motivaci a když školu dokončí, nemá zájem pracovat. Dalším faktorem, který působí na uplatnění těchto osob na trhu práce je samotná škola, kam dítě nastoupí. Náročnost studia, nespokojenost s vybraným oborem, nezájem o studium, může být další příčinou neuplatnění se na trhu práce. Možným faktorem je nabídka pracovních míst, která se jeví nedostatečná, či i obor studia, s kterým v určitém regionu žák nenajde uplatnění. Dále je to zdravotní stav osoby s LMP, který může mít vliv na uplatnitelnost na trhu práce. Co se týká budoucích zaměstnavatelů, nejvýznamnější překážkou je nedostatek informací o osobách s LMP, neví, co od nich mohou očekávat, co jsou schopni zvládnout, pokud jim to sám neřekne, nemají dostatek trpělivosti se zaučením takového zaměstnance a ve zkušební době ho raději propustí nebo ho přijme jen na zkrácený úvazek. Předpokládají, že budou pracovat jako ostatní (i toto dokážou zvládat), nebo je vidí jako neschopné vyžadující dohled a specifické podmínky a úlevy. Z pohledu učitelů odborných učilišť může být možným faktorem i ten fakt, že osoby s LMP mohou mít v zaměstnání problémy s pracovním tempem, nedostatečnou zručností, vytrvalostí, schopností dokončit stanovené úkoly, s kvalitou práce, mohou mít problémy se začleněním do pracovního kolektivu, s autoritami. Občas se mohou setkat i s nepochopením (předsudky) ze strany zdravých lidí. V neposlední řadě je důležité, aby osobám s LMP byla poskytnuta pomoc při hledání zaměstnání, jelikož jejich handicap jim to mnohdy neumožňuje.

V odkazu na teoretickou část můžeme tvrdit, že postižené osoby se na trhu práce potýkají s primárním a sekundárním znevýhodněním. Zdravotní stav jedince a neinformovanost o postižené osobě či určité předsudky patří do primárního znevýhodnění, sekundární znevýhodnění představují nedostatky v sociálních dovednostech jako jsou například o problémy v oblasti komunikace, nízké sebevědomí jedince či neschopnost řešení náročných situací (Novosad, 2009).

Procházková (2014) se ve své publikaci zabývá pomocí osobám s mentálním postižením při hledání vhodného zaměstnání. Ve většině případů je nezbytné těmto osobám s mentálním postižením pomoci najít uplatnění na trhu práce (Procházková, 2014).

Odpověď na výzkumnou otázku můžeme podložit publikací od Michalíka z r. 2011, který zmiňuje, že osoby s mentálním postižením mají problémy s důsledností, se zvládnutím složitějších myšlenkových operací a také s řídicí funkcí. Tyto osoby jsou schopny ve většině případů vykonávat jednoduché mechanické úkony, bez hlubšího zamýšlení (Michalík, 2011).

Národní ústav pro vzdělávání, vydal v r. 2011 zprávu z průzkumu mezi školami a zaměstnavateli - Absolventi škol se zdravotním postižením a trh práce. Autorka nás seznámila v jedné z kapitol s pohledem zaměstnavatelů na hlavní bariéry a překážky zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Výzkum dospěl k závěru, aby se školy více zaměřily u žáků s LMP studujících E obory na rozvoj dovedností jako je samostatnost, soběstačnost, pečlivost, zlepšení komunikačních dovedností, schopnosti pracovat v týmu. To jsou pro zaměstnavatele faktory, které ovlivňují jejich ochotu přijmout do zaměstnání absolventy s LMP (NÚV, 2011). Dále je v obou výzkumech shodné zjištění, že je důležitá spolupráce škol a zaměstnavatelů, aby potenciální zaměstnavatelé měli dostatek informací o druhu zdravotního postižení a možnosti pracovního uplatnění daného jedince.

ZÁVĚR

V diplomové práci jsme se zabývali uplatněním osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce. Naším hlavním cílem bylo identifikovat faktory působící na uplatnění osob s lehkým mentálním postižením na trhu práce a interpretovat zkušenosti učitelů středních odborných učilišť. Osoby s lehkým mentálním postižením mají ztíženou možnost uplatnit se na trhu práce oproti lidem bez handicapu a potřebují k tomu pomoc většinové společnosti. Pro zjištění faktorů působících na uplatnění těchto osob na trhu práce, jsme zvolili kvalitativní design výzkumu, který nám pomocí rozhovorů s pedagogy odborných učilišť dopomohl jít hlouběji do zkoumané problematiky.

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že existuje mnoho faktorů, které mohou ovlivnit úspěšný vstup osob s lehkým mentálním postižením na trh práce. V první řadě je to rodina, která jako hlavní činitel působí na jedince s lehkým mentálním postižením a to jak pozitivním způsobem, tak negativním. Mezi další činitele ovlivňující vstup těchto jedinců na trh práce je blízké okolí, kamarádi, kteří svým chováním mohou ovlivnit budoucnost jedince s lehkým mentálním postižením a v neposlední řadě je to škola, která může udělat změny ve ŠVP, aby studium bylo více přizpůsobeno schopnostem žáků a bylo více přihlíženo k praktickým činnostem.

Dalšími faktory, které ovlivňují vstup osob s lehkým mentálním postižením na trh práce, jsou samotní zaměstnavatelé, u kterých přetrvávají různé předsudky o zdravotně postižených jedincích. Tyto předsudky a také nedostatek informací o druhu postižení, neochota přizpůsobit pracovní podmínky, nedostatečná vstřícnost k osobám s lehkým mentálním postižením vedou k tomu, že řada absolventů odborných učilišť nemá zájem pracovat. Aby se těmto mylným představám o osobách s lehkým mentálním postižením předešlo, možným nástrojem zlepšení situace je spolupráce škol se zaměstnavateli, kteří tak získají představu o možnostech pracovního uplatnění.

Většina osob s lehkým mentálním postižením, které mají zájem pracovat, si nenajde práci sama a potřebuje k tomu pomoc ostatních. Buď požádá o pomoc rodinu, školu, známé, nebo různé organizace, úřad práce, kteří mu s tímto problémem pomohou. Naštěstí si myslím, že s neochotou pomoci s tímto problémem se setká jen malé procento těch, kteří chtějí pracovat.

Aby osoby se zdravotním postižením vedly plnohodnotný život a plně se socializovaly, potřebují, aby prostředí, ve kterém žijí, vzdělávají se a tráví volný čas, bylo

motivující, a aby se postoje celé společnosti vůči všem osobám zdravotně postiženým změnilo.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ALGOZZINE, B. a YSELDYKE, J. 2006. *Teaching Students With Mental Retardation*. Sage. ISBN 978-1412-939-52-2.
2. BAZALOVÁ, B. 2014. *Dítě s mentálním postižením a podpora jeho vývoje*. Praha:Portál. ISBN 978-80-262-0693-4.
3. BEIRNE-SMITH, M. 2005. *Mental Retardation: An Introduction to Intellectual Disability* Pearson. ISBN 978-13-181-892.
4. BENDO VÁ, P., ZIKL, P. 2011. *Dítě s mentálním postižením ve škole*. Praha:Grada. ISBN 978-802-4738-543.
5. BRÁZDIL, J. 1994. *Sociologie zdravotního postižení*. Brno: Centrum pro další vzdělávání učitelů MU v Brně. ISBN 978-80-210-8135-2.
6. ČADILOVÁ, V., JŮN, H. a THOROVÁ, K. (2007). *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7367-319-2.
7. ČERNÁ, M. a kol. 2015. *Česká psychopedie*. Praha:Karolinum. ISBN 978-80-246-3071-7.
8. FISCHER, S., ŠKODA, J., SVOBODA, Z. a ZILCHER, L. 2014. *Speciální pedagogika*. Praha:Triton. ISBN 978-80-7387-792-7.
9. HACHOVÁ, S. 2013. *Výchova a vzdělávání osob s mentálním postižením*. Ústí nad Labem:Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. ISBN 978-80-7414- 677-0.
10. HOUSAROVÁ, B. 2011. *Edukace žáků s mentálním postižením a poruchami autistického spektra*. Liberec:Technická univerzita. ISBN 978-80-7372-791-8.
11. JESENSKÝ, J. 2000. *Andragogika a gerontagogika handicapovaných*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-823-9.
12. KOMENDO VÁ, J. 2009. *Pracovní podmínky osob se zdravotním postižením*. Ostrava: KeyPublishing. ISBN 978-80-7418-022-4.
13. KOLÁŘ, Z. 2012. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3710-2.
14. KREJČÍŘOVÁ, O. 2013. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*. Olomouc:Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-3711-8.
15. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. *Vývojová psychologie*. Praha:Grada. ISBN 80-247-1284-9.
16. KVĚTOŇOVÁ-ŠVĚCOVÁ, L. 2004. *Edukace dětí se speciálními potřebami v raném a předškolním věku*. Praha:Paido. ISBN 80-7315-063-8.

17. LECHTA, V. 2002. *Symptomatické poruchy řeči*. Praha:Portál. ISBN 80-7178-572-5.
18. LECHTA, V. 2010. *Základy inkluzivní pedagogiky*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7367-679-7.
19. LUDÍKOVÁ, L. a kol., 2010. *Specifika edukace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami s přesahem do sféry pracovního uplatnění*. Olomouc:Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-2655-6.
20. MICHALÍK, J. 2011. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7357-859-3.
21. MICHALOVÁ, Z. 2012. *Předškolák s problémovým chováním*. Praha:Portál. ISBN 978-80-262-0182-3.
22. MÜLLER, O., KRÍŽKOVSKÁ, P., JOKLÍKOVÁ, H. 2011. *Problematika edukace osob s mentálním postižením*. Olomouc:Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 987-80-244-2975-5.
23. MÜHLPACHR, P. 2001. *Sociální patologie*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2511-5.
24. NOVOSAD, L., 2009. *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7367-509-7.
25. OPATŘILOVÁ, D., ZÁMEČNÍKOVÁ D. 2005. *Předprofesní a profesní příprava zdravotně postižených*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3718-0.
26. OPATŘILOVÁ, D. 2005. *Metody práce u jedinců s těžkým postižením a více vadami*. Brno:Masarykova univerzita v Brně. ISBN 978-80-210-3819-6.
27. OPATŘILOVÁ, D.(ed).2008. *Pedagogicko-psychologické poradenství a intervence v raném a předškolním věku u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami*.2008. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-3977-3.
28. OPATŘILOVÁ, D. a PROCHÁZKOVÁ, L. 2011. *Předprofesní a profesní příprava jedinců se zdravotním postižením*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5536-0.
29. OPATŘILOVÁ, D. 2016. *Edukace osob s těžkým postižením a souběžným postižením více vadami*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6221-4.
30. PIPEKOVÁ, J. a kol. 2014. *Od edukace k sociální inkluzi osob se zdravotním postižením se zaměřením na mentální postižení*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-7689.

31. PROCHÁZKOVÁ, L. 2009 *Podpora osob se zdravotním postižením při integraci na trh práce*. Brno:MSD. ISBN 978-80-7392-094-4.
32. PROCHÁZKOVÁ, L. 2014. *Možnosti pracovního uplatnění lidí s postižením - současné trendy v České republice a v zahraničí*. Brno:Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-7607-5.
33. PROCHÁZKOVÁ, L. a SAYOUD SOLÁROVÁ, K. 2014. *Speciální pedagogika*.Brno: Paido. ISBN: 978-80-7315-254-3.
34. SKUTIL, M. a kol. 2011. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7367-778-7 .
35. ŠÍŠKA, J., 2005. *Mimořádná dospělost: edukace člověka s mentálním postižením v období dospělosti*. Praha:Karolinum. ISBN 80-246-0992-4.
36. ŠVARCOVÁ, I. 2003. *Mentální retardace*. Praha:Portál. ISBN 80-7178-821-X
37. ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, I. 2011.*Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-889-0.
38. ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. 2014. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha:Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.
39. VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha:Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.
40. VALENTA, M. 2014. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0602-6.
41. VALENTA, M., MICHALÍK, J., LEČBYCH, M. 2018. *Mentální postižení*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-0378-2.
42. VÍTKOVÁ, M. a kol. 2004. *Integrativní speciální pedagogika – Integrace školní a sociální*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-071-9.
43. VÍTKOVÁ, M. (ed.). 2003. *Otázky speciálně pedagogického poradenství*. Brno:MSD. ISBN 80-86633-08-X.

SEZNAM POUŽITÝCH INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

1. ČERVENKOVÁ, Sylva. 2018. *Uplatnění osob s mentálním postižením na trhu práce* [online]. [cit. 30. 3. 2022]. Dostupné z: <https://dspace.tul.cz/handle/15240/25138>. Diplomová práce.
2. ČERVENKOVÁ, A., KOTÍKOVÁ, J. 2001. *Odborná příprava zdravotně postižené mládeže a její uplatnění na trhu práce*. [Online]. [cit. 30. 3. 2022]. Dostupné z: <https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/OdbPri.pdf>
3. České sociální podnikání (2022) *Sociální podnikání* [Online] Praha:SPMP ČR [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>
4. Česká unie pro podporované zaměstnávání. 2022. *Podporované zaměstnávání* [Online] Praha:Česká unie pro podporované zaměstnávání [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z:<https://www.unie-pz.cz/3-podporovane-zamestnavani/14-co-je-pz.html>
5. Euractive (2012) *Zaměstnávání zdravotně postižených: Najde ČR inspiraci v Evropě?* [Online] Praha: Euractive [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://euractiv.cz/section/socialni-politika/news/zamestnavani-zdravotne-postizenych-najde-cr-inspiraci-v-evrope-010295/>
6. JANOUSHKOVÁ, M. 2010. *Školní neúspěšnost žáků na odborném učilišti a její příčiny*. [Online]. [cit. 1. 4. 2022]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/qutt0/Diplomova_prace__Marie_Janouskova.pdf Diplomová práce.
7. Jednotný metodický portál MŠMT. 2020. *Rámcové vzdělávací programy středního odborného vzdělávání RVP SOV (platné k 1. září 2020)*. [Online] Praha. Jednotný metodický portál MŠMT [cit. 13. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-stredniho-odborneho-vzdelavani-rvp-sov/>
8. KOTRUSOVÁ, M. (2005) *Politika zaměstnanosti ve prospěch zdravotně postižených v zemích Evropské unie v posledních deseti letech*. [Online] Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z:https://is.muni.cz/el/1423/jaro2005/SPP124/um/Kotrusova_Politika_zamestnanosti_v_E_U.pdf

9. KŘÍŽOVÁ, P. 2012. Vzdělávání dětí s mentálním postižením. [Online] Praha. *Zákony pro lidi*, 2022. [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://sancedetem.cz/vzdelavani-deti-s-mentalnim-postizenim>
10. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. 2020. *Výroční zpráva o stavu a rozvoji vzdělávání v České republice v roce 2020*. [Online] Praha. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [cit. 13. 2. 2022]. Dostupné z: <https://sdv.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/vyrocní-zpravy-o-stavu-a-rozvoji-vzdelavani-v-ceske-1>
11. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. 2020. [Online] Bratislava. [cit. 13. 3. 2022]. Dostupné z: https://www.upsvr.gov.sk/narodne-projekty-oznamenia-o-moznosti-predkladania-ziadosti-o-poskytnutie-financneho-prispevku.html?page_id=525142
12. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. [Online]. Bratislava. [cit. 13. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.mpsvr.sk/sk/>
13. Národní pedagogický institut České republiky. *Nezaměstnanost absolventů škol se středním a vyšším odborným vzděláním - 2021*. [Online] Praha. Národní pedagogický institut [cit. 22. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.infoabsolvent.cz/Temata/PublikaceAbsolventi?Stranka=9-0-178>
14. Národní pedagogický institut České republiky. 2011. *Překážky zaměstnávání absolventů se ZP*. [Online]. Praha. [cit. 1. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.infoabsolvent.cz/Temata/ClanekZP/6-2-05/Prekazky-zamestnavani-absolventu-se-ZP/45>
15. SLOWÍK, J. 2016. *Speciální pedagogika*. Praha:Grada. ISBN 978-80-271-0095-8 *Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR (2022) Možnosti práce*[Online] Praha:SPMP ČR [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.spmpr.cz/pro-rodinu/socialni-sluzby-a-prace/moznosti-prace/>
16. Střední škola gastronomie, hotelnictví a lesnictví Bzenec, příspěvková organizace. [Online]. Bzenec. [cit. 22. 2. 2022] Dostupné z: <https://www.sosbzenec.cz/pro-uchazece>
17. Střední škola polytechnická Kyjov, příspěvková organizace. 2022. [Online]. Kyjov. [cit. 22. 2. 2022]. Dostupné z: <http://www.soukyjov.cz/obory-vzdelani>

18. Úřad práce ČR. 2021. *Zaměstnávání osob se zdravotním postižením*[Online] Praha. Úřad práce ČR [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/zamestnavani-osob-se-zdravotnim-postizenim1>
19. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. 2021. *10 revize MKN-10: Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů* [Online] Praha:UZIS ČR. [cit. 25. 1. 2022.] Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>
20. Vládní výbor pro osoby se zdravotním postižením (2020) *Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2021–2025*[Online] Praha: Vláda ČR [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvozp/aktuality/Narodni-plan-2021-2025.pdf>
21. *Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálním vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, která upravuje podpůrná opatření* [Online] Praha. *Zákony pro lidi*, 2022 [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-27#cast3>
22. *Zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)* [Online] Praha. *Zákony pro lidi* [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561#cast1>
23. *Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti*[Online] Praha. *Zákony pro lidi* [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-435>
24. *Zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*[Online] Praha. *Zákony pro lidi* [cit. 28. 1. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

ČŠI	česká školní inspekce
JMK	Jihomoravský kraj
LMP	lehké mentální postižení
MP	mentální postižení
MŠ	mateřské škola
MŠMT	ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
NPI	národní pedagogický institut
NÚV	národní ústav pro vzdělávání
OU	odborné učiliště
RVP	rámcový vzdělávací program
SVP	speciální vzdělávací potřeby
ŠVP	školní vzdělávací program
ÚP	úřad práce
ZŠ	základní škola

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1. Přehled kategorií a kódů	54
Obrázek 2. Znáornění vztahů mezi kategoriemi	66
Obrázek 3. Výběr centrální kategorie.....	67

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1. Děti s Mentálním postižením v MŠ k 30. 9. 2018	23
Tabulka 2. Počty a procentuální zastoupení žáků s LMP v oboru ZŠ podle druhu integrace ve školním roce 2016/17 - 2020/21	24
Tabulka 3. Míra nezaměstnanosti absolventů oboru- E v r. 2020/21	42
Tabulka 4. Přehled délky praxe respondentů, druhu E - oboru, vyučovací předměty.....	52

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P I: Transkript rozhovoru R1

PŘÍLOHA P I: Transkript rozhovoru R1

ÚVODNÍ OTÁZKY

1. Na jaké škole působíte?

Působím na Střední škole polytechnické Kyjov, dříve SOU Kyjov.

2. Kolik let učíte žáky s lehkým mentálním postižením?

Učil jsem je v letech 1996 – 2003 a poslední tři roky, takže asi 10 let.

3. Na jakém E-oboru vyučujete? Které předměty?

Učím obory Zednické práce, Tesařské práce a Malířské a natěračské práce. Učím Technologii, Materiály, Odborné kreslení a Vybrané stati (výcuc z obecné stavařiny).

OTÁZKY TÝKAJÍCÍ SE VÝUKY

4. Jaké možnosti ve výběru oborů žáci s LMP mají? Myslíte si, že je nabídka oborů pro LMP dostačující z hlediska poptávky na trhu práce?

Kromě výše uvedených oborů má naše škola ještě „E“ obory STRAVOVACÍ A UBYTOVACÍ SLUŽBY, PEČOVATELSKÉ SLUŽBY a ELEKTROTECHNICKÉ A STROJNĚ MONTÁŽNÍ PRÁCE. Pokud vím, v okrese Hodonín má „E“ obory už jen Střední škola Bzenec, kde učí myslím Potravinářskou výrobu a zahradnické práce. Obecně bylo snahou JMK soustředit E obory do méně škol vzhledem k potřebě speciálních pedagogů, což se také stalo. Myslím, že nabídka je vcelku dostatečná, už vzhledem k tomu, že ne každý H obor má i E verzi.

5. Jaké zkušenosti při výuce máte s žáky s LMP? Myslíte si, že je vybraný obor naplňuje? Vybírají si obor podle svých zájmů či z jiných důvodů?

Řekl bych, že žáci s LMP se co se týká motivace a přístupu k výuce nijak zvlášť neliší od žáků na H oborech. Inkluze je věru mocná čarodějka, a tak se v H oboru často vyskytují žáci, kteří neumí ze ZŠ číst ani psát a naopak na E oborech najdeme dost chytrých, šikovných a pracovitých žáků. Pokud jde o výběr oborů... jestli někdo chce být tesařem, až tak moc ho nezajímá, zda na Tesaře, či Tesařské práce. Často hraje významnou roli i blízkost školy a osobní zkušenosti rodičů, kamarádů či sourozenců.

6. Mají žáci s LMP z Vašeho pohledu dostatek praxe, aby byli úspěšní v běžném provozu? V jakých pozicích se nejčastěji uplatní absolventi vaší školy?

Ve mnou vyučovaných oborech mají žáci první dva roky týden praxe a týden teorie, ve třetím ročníku pak 8 dnů praxe a 2 dny teorie. U těchto žáků je praxe naprosto zásadní, spolu s odbornými předměty. V naší škole je běžné, že žáci vykonávají odborný výcvik na konkrétních stavbách, dělají tedy pod vedením mistra konkrétní úkoly a nestavějí

Potěmkinovy teoretické vesnice. Navíc někteří šikovní žáci mohou vykonávat praxi i u třetích osob (ve firmách). Myslím, že pro šikovné nebo alespoň pracovité je to ta nejlepší praxe, protože v reálném prostředí se naučí, že se musí plnit úkoly, nesmí si odbíhat kouřit a shánět omluvenky. Jsou tak lépe připraveni na skutečný pracovní život a hlavně už během studia si mohou přivydělávat a ZEJMÉNA SI ZAJISTIT PRACOVNÍ MÍSTO po vyučení.

7. Jaké problémy mohou u žáků s LMP při studiu odborné školy nastat? Z jakých důvodů nedokončí vybraný obor? Co je příčinou neúspěchu?

Zase si nemyslím že je velký rozdíl mezi H a E žáky. Běžným problémem jsou všudypřítomné drogy, nezájem o cokoli kromě mobilu. Jak známo, polovina rodin je neúplných, a cca čtvrtina rodin v exekuci, takže častým důvodem záškoláctví bývají také sociální a finanční problémy. Žáci z takto postižených rodin jsou už v raném věku vybaveni nedůvěrou v instituce, nevírou v budoucnost a negativním přístupem k okolí. To je u učňů mnohem častější problém, než v rodinách gymnazistů.

8. Příkladují žáci s LMP svému vzdělání význam a když jsou úspěšní ve studiu, chtějí pokračovat dál ve vzdělávání?

To je zase žák od žáka. Jeden se snaží, protože už má dopředu domluvené zaměstnání. Jiný je ve škole proto, aby měla mamka slevu na dítě a přídatky či jiné dávky. Žáci v E oborech v dalším studiu často nepokračují z důvodu, že v těchto oborech se neučí cizí jazyk a jejich hendikep v maturitním oboru by byl příliš velký. Ještě je zde velmi početná skupina žáků, tzv. věčných studentů. Mezi ty patří za prvé žáci, pobírající sirotčí důchody až do 26ti let věku. Druhá skupina jsou už uvedení Zajišťovatelé daňových slev a dávek, kterým je třeba 22 let a jsou stále v 1. nebo 2. ročníku a maminky jejich vysokou absencí donekonečna kryjí a omlouvají. A třetí jsou klad'asové, kteří si řeknou „dal jsem zedníka, tak dám i tesaře a budu se jednou mít líp.“ Můj názor je, že žák by na vyučení měl mít 4 roky a na maturitní obor pět let (jednou může propadnout kdekdo). Ovšem další roky pěkně za své. Kromě Klad'asů!

9. Jaký je Váš názor na zaměstnávání osob s LMP na otevřeném trhu práce? Mají dostatek příležitostí uplatnit se na trhu práce? Jsou dostatečně připraveni vzhledem ke svému handicapu uplatnit se na trhu práce?

Jistě že mají. Už vzhledem k nedostatku pracovních sil a řemeslníků zvláště! Samozřejmě, že někteří to dotáhnou třeba jen k házení do míchačky, protože jsou fakt nedostateční. Ale aspoň je ta škola naučí každé ráno vstávat a jít do práce. Jeden z mých nejslabších žáků, co

jsem kdy učil (Pane učiteli, jak jste se jmenoval za svobodna?) kope hroby. Má staré auto, lopatu, krumpáč a pár prken a provazů, ale uživí se!

10. Jakým způsobem si hledají zaměstnání? Jak jim pomáhá škola?

Tohle je spíše otázka na výchovné poradce. Od školy je velmi dobré umožňovat žákům onu praxi u třetích osob. Žáci absolvují během studia řadu odborných exkurzí ve firmách, na stavbách a jsou i firmy, které jsou ochotny přijet do školy a dělat tam nábor učňů. S hledáním zaměstnání také pomáhají často rodiče (zejména ti, kteří někdy pracovali).

11. Jaké problémy z vašeho pohledu a zkušeností mohou mít osoby s LMP po ukončení studia v zaměstnání? Mají zaměstnavatelé dostatek informací o typu postižení žáků, kteří k nim po ukončení vzdělání nastupují?

Zaměstnavatelé se o nějaké LMP, inkluzi, RVP, ŠVP, školský zákon, názory a doporučení ČŠI a další „školské“ záležitosti vůbec nezajímají. Jsou to podnikatelské subjekty a smyslem a účelem podnikání je jak známo VYTVOŘENÍ ZISKU. Pro co bych mohl doporučit naši školu je následující věc. Obory E historicky neměly žádnou výuku toho, čemu je dnes moderní říkat „Otázky ze světa práce“. My žáky ve třetím ročníku neučíme to, jaký je rozdíl mezi komanditistou a komplementářem a podobné vědomosti. Ale učíme je, co musí obsahovat pracovní smlouva, co je zkušební doba, jak získat živnostenský list, jaký je nárok na dovolenou, která se zaměstnavateli neoznamuje, nýbrž se o ni žádá. Učíme je spočítat si výplatu, vědět, že mzda ve smlouvě se uvádí v hrubém, že je nárok na pracovní přestávku a na jisté příplatky atd. To jsou věci ještě důležitější, než odbornost.